

Michalina Lewandowska

Niedoceniany potencjał turystyczny wschodnich regionów Turcji w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej

Turystyka Kulturowa nr 8, 23-48

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Michalina Lewandowska

Biuro Podróży „Active Traveller” w Poznaniu; AWF w Poznaniu

Niedoceniany potencjał turystyczny wschodnich regionów Turcji w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej

Słowa kluczowe: Wschodnia Turcja, turystyka trampingowa, backpacking, kulturowe walory turystyczne

Streszczenie

Głównym celem artykułu jest ocena potencjału turystycznego, z wyszczególnieniem turystyki kulturowej, wschodniego regionu Turcji oraz oszacowanie realnych szans na jej rozwój. Postawiona hipoteza badawcza brzmi: wschodnie regiony Turcji są interesującą destynacją turystyczną dla uprawiania licznych form turystyki kulturowej.

W artykule zawarto informacje dotyczące podstawowych wiadomości geograficznych, historycznych, politycznych oraz społeczno-gospodarczych na temat wschodnich regionów Turcji. Opisane zostały również wybrane walory i atrakcje turystyczne, składające się na niezwykle, bogate dziedzictwo kulturowe tego obszaru. Przedstawiono również zagadnienia terminologiczne na temat specjalistycznych form podróżowania: turystyki trampingowej i backpackingu, a także omówiony został aktualny stan turystyki kulturowej tych obszarów wraz z perspektywami jej rozwoju.

Wniosek końcowy, jaki płynie z artykułu jest następujący: wschodnie regiony Turcji posiadają bardzo duży, aczkolwiek niewykorzystany w pełni, potencjał turystyczny w zakresie rozwoju turystyki kulturowej.

Wprowadzenie

Turcja to rozległy i piękny kraj, o bogatej historii, kulturze i tradycjach. Kraj ten w ostatnich latach jest bardzo modną i popularną destynacją turystyczną. Wydawałoby się więc, iż w związku z tym powinien być znany od przysłowiowej „podszewki”, jednak rzeczywistość okazuje się zupełnie inna. Znane są tak naprawdę miejsca, do których jest stosunkowo łatwo i bezpiecznie dotrzeć, gdzie hotele usytuowane są tuż przy zabytkach, a turysta może spokojnie realizować podstawową regułę w turystyce „3xS” („sea” – morze, „sand” – piasek, „sun” – słońce). Tak wygląda odkryta, bardzo skomercjalizowana już część Turcji – słynna Riwiera Turecka z lazurowymi wodami, czy bajkowa Kapadocja. Rzadko który turysta decyduje się natomiast na podróż do odległych, nie do końca odkrytych wschodnich rubieży kraju, potencjalnego raju dla turysty kulturowego. Miejsca te to dziewicze jeszcze tereny o bogatej historii prezentującej burzliwe dzieje pierwszych cywilizacji, urokliwych zabytkach pokazujących wyjątkowe dziedzictwo kulturowe pozostawione przez minione pokolenia oraz barwnej kulturze, w której wielowiekowa tradycja coraz częściej przeplata się z nowoczesnością.

Wschodnia Turcja jest regionem turystycznym, który może zaspokoić potrzeby poznawcze ciekawych świata i żądnych przygód turystów, którzy poprzez podróżowanie realizują swoje pasje i potrafią czerpać z tego daleko idące korzyści oraz satysfakcję. Turysta taki nie chce wpisywać się w sztywne ramy programów oferowanych przez popularne biura podróży, realizujących na szeroką skalę turystykę masowego zwiedzania, zaś woli samodzielnie, skupiając się jedynie na własnych wysublimowanych potrzebach odbyć podróż w tajemnicze jeszcze dla niego wschodnie rubieże tureckie, do kraju przygody, gdzie każdy dzień może przynieść niespodziankę.

W związku z powyższym głównym celem artykułu stała się ocena potencjału turystycznego, z wyszczególnieniem turystyki kulturowej, wschodniego regionu Turcji oraz oszacowanie realnych szans na jej rozwój. Postawiona hipoteza badawcza brzmi: wschodnie

regiony Turcji są interesującą destynacją turystyczną dla uprawiania licznych form turystyki kulturowej.

1. Wschodnia Turcja – podstawowe informacje

Wschodnia Turcja to rozległe tereny obejmujące sporą część Wyżyny Armeńskiej i północny skraj Płyty Syryjskiej, na który składają się dwa z siedmiu regionów geograficznych całej Turcji: Wschodnia oraz Południowowschodnia Anatolia (mapa nr 1). Tereny te graniczą od strony wschodniej z takimi państwami jak: Syria, Irak, Iran, Armenia oraz Gruzja, natomiast umowną zachodnią granicę wyznacza linia łącząca zatokę Iskenderun na południu z ujściem rzeki Çoruh do Morza Czarnego na północy Turcji [Popko 1971, s. 15]. Południowowschodnia Anatolia to suchy i gorący region pokryty stepami i usianymi gdzieniegdzie skałami, w którego krajobrazie przeważają szare i pospępane kamienne pustkowia, a życie toczy się tam, gdzie jest woda. Jest to najbardziej orientalna część Turcji. Jej granice wyznacza okręg Gaziantepu na zachodzie i prowincji Şırnak na wschodzie. W miejscu zetknięcia się Gór Pontyjskich na północy i pasma Taurusu na południu znajduje się natomiast turecka część Wyżyny Armeńskiej, zwana Wschodnią Anatolią. Rozciąga się od prowincji Malatya na zachodzie po Kars na północnym-wschodzie i Hakkâri na południowym-wschodzie. Region wschodniej Turcji, zwłaszcza zaś Wschodniej Anatolii przecinany jest licznymi pasmami górskimi, które urozmaicają stożki wygasłych wulkanów. Aktywność sejsmiczna i konwergencja dwóch pasm górskich spowodowały pofałdowanie terenu i powstanie rozpadlin. Erupcje wulkaniczne ze szczelin stworzyły bazaltowo-wulkaniczny górski krajobraz, charakterystyczny dla wschodnich rubieży kraju [Popko 1971, s. 269]. Niektóre równiny to ogromne jeziora skamieniałej lawy. W miejscach, gdzie glebę tworzy zwietrzała lava i popiół wulkaniczny koncentruje się rolnictwo. Górzysta Wyżyna Armeńska przecinana jest głębokimi dolinami rzek i urozmaicona rozległymi kotlinami zajęte przez jeziora, z których największym na Wyżynie Armeńskiej jest jezioro Van. We wschodnich rubieżach kraju swój początek biorą główne rzeki Turcji, m.in. słynne rzeki starożytnej Mezopotamii – Tygrys i Eufrat. Choć ich źródła prezentują się dość niepozornie, gdyż są to małe rzeczki przepływające przez pustynne równiny, to właśnie z nich powstają najpotężniejsze rzeki Azji Zachodniej. Przez centrum wschodniej Turcji płyną dwie rzeki, z których powstaje Eufrat – Karasu oraz Murat Nehri i także tutaj swój początek bierze rzeka Araks. Rwące wody strumieni, przebijając się przez górskie masywy tworzą liczne malownicze przełomy, których nawarstwione wielobarwne skały stanowią doskonały podręcznik geologii tej krainy.

Mapa 1. Podział Turcji na regiony geograficzno-klimatyczne.

Źródło: www.turcjaawsandalach.pl/content/regiony-turcji (strona internetowa poświęcona Turcji, data dostępu: 07.01.2012 r.).

Obok wulkanów wielką rolę w formowaniu oblicza wschodnich terenów Turcji odegrały liczne trzęsienia ziemi, które zdarzają się również w obecnych czasach i przynoszą katastrofalne skutki. Według badań, prowadzonych przez Instytut Badań Trzęsień Ziemi Uniwersytetu Bosforskiego oraz Obserwatorium Kandilli, do niegroźnych wstrząsów (do około 3,0 stopni w dziesięciostopniowej skali Richtera) na obszarze całej Turcji dochodzi każdego dnia [www.koeri.boun.edu.tr]. Szczególnie aktywnym obszarem sejsmicznym jest Wyżyna Armeńska, która leży na styku aż czterech płyt tektonicznych: płyty euroazjatyckiej, płyty afrykańskiej, płyty arabskiej i płyty irańskiej. Epicentrum wstrząsów znajduje się głównie między miastami Bitlis a Erzurum [Popko 1971, s. 269]. W ciągu ostatnich 35 lat region Turcji wschodniej nawiedziło około sześć potężnych trzęsień ziemi, których skutkiem były ofiary w ludziach i zdewastowane miasta oraz wsie. Do ostatniego z nich doszło 23 października 2011 roku w jednej z najbardziej narażonej na kataklizm prowincji Van, gdzie wstrząsy o sile 6,6 w skali Richtera zrównały z ziemią liczne budynki stolicy prowincji, doprowadziły do śmierci około 600 osób i w wyniku których około 5500 zostało poszkodowanych.

Prócz występujących w tej części kraju trzęsień ziemi problemem, który może rzutować na sprawny rozwój turystyki we wschodniej Turcji jest skomplikowana sytuacja społeczno-polityczna zamieszkujących te tereny mniejszości narodowych, m.in. Kurdów. W Turcji problem Kurdów jest wciąż aktualny i niezwykle istotny. Mimo licznych zmian w tej kwestii polityka Ankary wobec ludności kurdyjskiej nadal znacznie odbiega od wizji rozwiązania tego problemu wykreowanej przez Zachód. „Przede wszystkim trzeba zdać sobie sprawę, że Turcja, wbrew temu co głosi jej obecna konstytucja (*art. 66: Każdy, kto jest związany z państwem tureckim poprzez obywatelstwo jest Turkiem*), jest krajem wielonarodowościowym, a więc jej obywatele są nie tylko Turkami, ale również między innymi: Kurdami, Czerkiesami, Lazami, Tatarami, Arabami, Grekami, Ormianami, Cyganami, a nawet Polakami. Utożsamienie obywatela kraju z przedstawicielem narodu tureckiego nastąpiło wraz z powstaniem Republiki (1923 r.), której ojcem był czczony do dziś Mustafa Kemal (Ataturk)” [www.tolerancja.pl/?kurdystan-turecki-wprowadzenie,167]. Kurdowie to społeczność licząca ok. 35 mln ludzi osiadła głównie na ziemiach Bliskiego Wschodu, zwanych popularnie Kurdystanem – krainie położonej na terytoriach południowo-wschodniej Turcji, północnej Syrii, północnego Iraku, Iranu i Armenii, przy granicy z Iranem i Turcją, kształtem przypominająca nieregularny półksiężyc [Giedz 2002 s. 13]. Do dziś nie jest do końca ustalony zasięg terytorialny Kurdystanu. Naród kurdyjski w przeważającej mierze zamieszkuje Turcję (15 mln), a pozostała część Iran (7 mln), Irak (5 mln), Syrię (2 mln), Zakaukazie (1 mln). Kurdowie to naród bez państwa, posiadający swoje własne korzenie, język, kulturę, praktycznie wszystkie elementy składające się na państwowość, włącznie z terytorium. To ostatnie stanowi jednak największy problem w przyznaniu im chociażby autonomii. Kurdowie gwałtownie bronią się przed równie gwałtownymi i rygorystycznymi próbami ich zasymilowania, jakie w Turcji mają miejsce od czasu rządów Ataturka. Przez długi czas problem kurdyjski w Turcji postrzegany był jako „tabu”, zaś za samo wspomnienie o nim można było pójść do więzienia. W kolejnych dekadach Turcja nie uznawała odrębnej tożsamości Kurdów, traktując ich jako „górskich Turków”. Zakazane zostało prawnie używanie języka kurdyjskiego (do 1991 r.) i praktykowanie obyczajów kurdyjskich [www.stosunkimiedzynarodowe.info/kraj,Turcja,problemy,Kurdowie]. Z inicjatywy Abdullaha Öcalana w 1974 r. powstała Partia Pracujących Kurdystanu (PKK – Partiya Karkeren Kurdistan, formalnie założona 27 października 1978 r.), odwołująca się do ideologii marksistowskiej i stawiająca sobie za cel doprowadzenie do niepodległości Kurdystanu, która po powstaniu kurdyjskim w latach 1984-1999 we wschodniej Turcji (zginęło wtedy około 37 tysięcy osób, w tym 5 tysięcy żołnierzy tureckich) uznana została za organizację terrorystyczną. W 2005 r. z inicjatywy inteligencji kurdyjskiej powstała petycja Kurdów z Turcji skierowana do Unii Europejskiej, Parlamentu Europejskiego, europejskiej

opinii publicznej i Parlamentu Tureckiego, mająca na celu zwrócenie uwagi Europy i światowej opinii publicznej na los ponad 20 milionów Kurdów pozbawionych godności, praw i możliwości sprawiedliwego procesu, w której domagają się m.in.: zapewnienia Kurdom praw narodowych i demokratycznych; nowej konstytucji gwarantującej narodowi kurdyjskiemu istnienie oraz pomyślny rozwój na ziemiach ojczystych; a także przywrócenie kurdyjskich nazw geograficznych i wprowadzenie powszechnej amnestii politycznej, po to, by zaufanie, pokój i sprawiedliwość mogły na powrót stać się powszechną wartością oraz by umożliwić powrót do domów milionom wysiedlonych Kurdów [www.tolerancja.pl/?petycja-kurdow-z-turcji,170].

Maria Giedz w swojej książce porównuje problem kurdyjski do węzła gordyjskiego: „im bardziej próbujemy go rozplątać, tym bardziej się zaciska. Setki lat bez własnej państwowości oraz przyzwyczajenie do więzi klanowej nie sprzyjają rozwijaniu umiejętności rządzenia i dyplomacji [Kurdom] (...). Podziały, wewnętrzne konflikty, a przede wszystkim konflikt turecko-kurdyjski i brak zdecydowanego poparcia ze strony USA [co do ogólnej sytuacji Kurdów zamieszkujących tereny państw Bliskiego Wschodu] nie ułatwiają Kurdom tworzenia własnego państwa”. Przebywając zarówno wśród Kurdów, jak i Turków, autorka zobaczyła, że „są to dwa wspaniałe narody: dumne, odważne, kochające wolność, obdarowane cechami, które powinny ułatwiać im wzajemne porozumienie. Niestety tak nie jest. Konflikt narasta, a najsmutniejszy jest fakt, że rację mają obie strony” [Giedz 2002, s. 147].

2. Rys historyczny wschodniej Turcji

Tereny dzisiejszej Turcji, a zwłaszcza wschodnie regiony tego rozległego państwa, należą do jednych z najwcześniej zasiedlonych obszarów świata, na których – odkąd człowiek wybrał osiadły tryb życia – rozwijała się historia kolejnych cywilizacji. W źródłach historycznych często można spotkać się z inną nazwą określającą ten fragment świata: Anatolia. Nazwa Anatolia pochodzi od greckiego słowa *anatolē* – *wschód* (słońca lub termin geograficzny) – tak nazwana Anatolia była więc rozumiana jako *kraj wschodu słońca* lub używana jako termin geograficzny określający po prostu Wschód i powstała w czasach starożytnych. Przejęli ją Turcy osmańscy jako określenie dla prowincji obejmujących Azję Mniejszą. Jako termin geograficzno-historyczny obejmuje całą azjatycką część Turcji. Nazwa ta jednak w brzmieniu tureckim *Anadolu* została poprzez etymologię ludową błędnie zinterpretowana jako rzekomo (*kraina*) *pełna matek* od tureckiego *ana* – *matka* i *dolu* – *pelen*.

Pierwsze oznaki zamieszkania Anatolii pochodzą z okresu paleolitycznego (500.000-12.000 p.n.e.). Wyżyna Armeńska, leżąca na skrzyżowaniu szlaków i pograniczu wielu stref wpływów, była w przeszłości terenem nieustannych migracji i najazdów, które nie umożliwiały dłuższej egzystencji powstających tutaj państw [Popko 1999, ss. 40-50]. Ziemie te do przełomu VII i VI w. p.n.e. zasiedlały m.in. ludy Hetytów, Hurytów i Urartian. W przeciągu kolejnych wieków tworzyły się na tych terenach niewielkie, cieszące się sporą autonomią również w okresie hellenistycznym państwa Hajów. Jednak pozostała duża część terytoriów Wschodniej Anatolii nadal ulegała wpływom kolejnych najeźdźców. Persja była pierwszym zdobywcą, który władał całością obszaru dzisiejszej Turcji od 494 r. p.n.e. do 334 r. p.n.e., ale ciągle wojny z Grekami powodowały, że status Persów pogarszał się, zaś kultura była zachowywana wewnątrz pałaców, więc perski wpływ w regionie nie był znaczący. Cała Persja została podbita w okresie od 334 r. p.n.e. do 327 r. p.n.e. przez jednego z największych wojowników i najpotężniejszych władców w historii ludzkości – Aleksandra Macedońskiego. Helleni władali regionem od zachodniej Grecji po dzisiejszą granicę Pakistanu. Po śmierci Aleksandra Macedońskiego w 323 r. p.n.e. w wyniku wojen diadochów oraz podziału całego imperium obszary Wschodniej Anatolii weszły w skład państwa Seleukosa i jego spadkobierców, zaś już od ok. 200 r. p.n.e. były stopniowo przejmowane i wcielane do wyzwalającego się i rozrastającego w siłę państwa Armenii. W I w. p.n.e. Armenia stała się

najpotężniejszym państwem Azji Mniejszej, sięgającym od Morza Kaspijskiego do Śródziemnego i od Mezopotamii po Kaukaz. [Popko 1971, s. 273]. Mimo, iż część terenów współczesnej wschodniej Turcji została włączona do Cesarstwa Rzymskiego, zaś po podziale Imperium Rzymskiego weszła w skład Cesarstwa Zachodniorzymskiego, to jednak znaczna część obszarów Wschodniej Anatolii przez cały ten okres przynależała do Armenii. Aż do podboju arabskiego w VII w. n.e. kultura ormiańska kształtowała się w sposób swobodny i nieskrępowany, mimo iż kraj był podzielony między Bizancjum i Persję. W końcu IX w. n.e. rodowi Bogratydów udało się uniezależnić od sąsiadów znaczną część kraju. Ten okres świetności został jednak przerwany przez najazd Seldżuków, którzy oprócz języka tureckiego i religii islamskiej, zostawili po sobie również wysoki standard architektury. Życie gospodarcze i kulturalne Ormian przeniosło się na zachód do Cylicji (obecnie terytorium Turcji – prowincje: Mersin, Adana, Osmaniye i Hatay), gdzie emigranci stworzyli „Małą Armenię”. Tymczasem przez Wyżynę Armeńską przetaczały się coraz to nowe fale wojen i grabieży, wywoływane najazdami Mongołów, Turkmenów i Osmanów [Popko 1971, s. 273]. Pod koniec XIII w. wokół miasta Nikea (Izmit) założone zostało Imperium Osmańskie, które rosnąc w siłę stopniowo rozprzestrzeniało się na całość Anatolii. Złoty wiek potęgi Imperium nastąpił na okres władzy sułtana Sulejmana Wspaniałego (XVI w.). Za panowania kolejnych władców Imperium Osmańskiego potęga mocarstwa coraz bardziej słabła, a to odzwierciedlało się m.in. w nastrojach poddanych, którzy tworzyli bardzo zróżnicowaną mieszankę etniczną. W skutek wielu perturbacji wojskowych i politycznych wraz z początkiem XIX w. nastąpił kres Imperium Osmańskiego, zaś współczesne terytorium Republiki Tureckiej jest efektem postanowień konferencji lozańskiej z roku 1923.

3. Kulturowe walory turystyczne wschodniej Turcji

Wschodnie rubieże Turcji to niezwykle, nieodkryty w świecie turystycznym zakątek naszego globu, obfitujący w liczne i różnorodne kulturowe walory turystyczne. W tej części kraju można odnaleźć zarówno przedmioty i miejsca związane z historią, jak i zjawiska życia będące wykładnikiem typu i poziomu kultury współczesnej, czy kultury ludowej, a także nieskazitelną przyrodę i krajobrazy, stanowiące również istotną wartość kulturową. Wyprawa na wschód kraju zaprowadzi turystów do cichych wiosek, gdzie chłopcy uprawiają jeszcze swe ziemie przy pomocy zapomnianych już w reszcie Europy narzędzi, do wspaniałych pałaców i świątyń, wspomnień po wymarłych cywilizacjach zamierchłej przeszłości. Wschodnia Turcja to piękne górskie szlaki i oszałamiające krajobrazy, zagubione miasta oraz zapomniane klasztory. Dla przeciętnego Europejczyka to baśniowa, orientalna kraina, do której na szczęście nie dotarły jeszcze wszystkie nowinki zachodniej cywilizacji; kraina, której mieszkańcy żyją wyznaczonym od wieków niezmiennym rytmem.

3.1. Kultura kurdyjska

Kurdowie to naród, którego poznanie wymaga wyzbycia się wszelkich uprzedzeń i stereotypów, wyobrażeń o ich wrogości do świata i powiązaniach z organizacjami terrorystycznymi. Naród kurdyjski nigdy nie wyzbył się swojej tożsamości narodowej, pilnie zachowuje i strzeże swej barwnej i ciekawej kultury.

Kurdowie posługują się własnym językiem zaliczanym do języków indoeuropejskich. Religią panującą w tureckim Kurdystanie jest islam w odmianie sunnickiej, szyitów natomiast wśród Kurdów jest niewielu. Naród kurdyjski jednak dość opornie ulegał w przeszłości islamizacji, dlatego do tej pory spora część Kurdów wyznaje jazydyzm – religię o 800-letniej tradycji, łączącą w sobie elementy zaratusztrianizmu, islamu, chrześcijaństwa, pierwotnych wierzeń indoirañskich i kurdyjskich oraz judaistycznych. Głównym zajęciem Kurdów jest rolnictwo i hodowla owiec, kóz i bydła, dlatego też wiele rodzin kurdyjskich prowadzi półkoczowniczy tryb życia. Duża część społeczeństwa zamieszkuje również rozwijające się miasteczka i miasta, takie jak: Diyarbakır, Tatvan, Van, Şanlıurfa, Gaziantep itp.

Ważnym elementem kultury kurdyjskiej są muzyka i taniec. Pieśni i poematy opiewające dawne bitwy lub historie miłosne przekazywane są drogą ustnej tradycji z pokolenia na pokolenie. Na terenie całego Kurdystanu do tej pory można usłyszeć długie pieśni o heroicznym zmaganiu narodu kurdyjskiego z obcymi najeźdźcami. To także pieśni pasterskie i weselne, w których specyficznym elementem jest sztuczne preparowanie barwy głosu przez uciskanie policzków. W rytm takiej muzyki Kurdowie tańczą *dabke*.

Najważniejszym świętem narodowym dla Kurdów jest *Newroz* – kurdyjski Nowy Rok przypadający na czas wiosennego przesilenia: 21 marca. *Newroz*, czyli Nowy Dzień, to najświętszy dzień zaratusztriańskiego roku religijnego. Święto symbolizuje oczekiwanie na Ostatni Dzień, w którym ma nastąpić triumf prawości, i który stanie się także Nowym Dniem wiecznego życia. Wedle kurdyjskiej tradycji początek nowej ery przypada właśnie na 21 marca 612 r. p.n.e., kiedy to Medowie – przodkowie Kurdów – zdobyli Niniwę, najważniejszy ośrodek kultury asyryjskiej, dając tym samym początek nowemu państwu i nowej kulturze.

3.2. Gaziantep i stanowisko archeologiczne w Yesemek

Najbardziej na zachód wysuniętym miastem Południowo-Wschodniej Anatolii jest Gaziantep. Obecnie jest to typowo przemysłowy ośrodek, słynący z wyrobów z brązu oraz produkcji orzeszków pistacjowych. W przeszłości miasto stanowiło kolebkę kultury hetyckiej i późniejszego imperium hetyckiego. Z Gaziantep można udać się do niezwykłego kamieniołomu i warsztatu rzeźby w Yesemek, którego dzieje sięgają X-IX w. p.n.e., okresu późnohetyckich królestw. Stanowisko w Yesemek przedstawia innowacyjną, bezprecedensową technologię stosowaną w procesie przekształcania i transportu jednego kawałka kamiennego bloku, o wadze od 500 kg do 15 t, w dzieło sztuki, co miało znaczący wpływ na rozwój technologii i sztuki tego okresu dziejów. Ponadto obszar ten jest niezwykle regionem przedstawiającym ważną wymianę ludzkich wartości. Warsztat rzeźby w Yesemek jest wyjątkowym i bardzo ważnym starożytnym ośrodkiem pozwalającym zidentyfikować oraz zinwentaryzować dziedzictwo kulturowe Anatolii, a jednocześnie stanowi największy warsztat rzeźby antycznego świata zachodniej Azji. Setki posągów lwów oraz postaci sfinksów, liczne reliefy i ponad 300 płaskorzeźb – częściowo bazaltowych, prezentujących różne etapy produkcji – zachowało się po czasy współczesne. w praktycznie nienaruszonym stanie. Rzeźby z Yesemek to nie tylko niezwykle dzieła sztuki, lecz także przykłady wierzeń religijnych minionych wieków [whc.unesco.org/en/tentativelists/5732].

3.3. Park Narodowy Nemrut Dağı

W pasmie gór Antytauru w prowincji Adıyaman na terenie parku narodowego, na wysokości 2134 m n.p.m. wznosi się szczyt góry Nemrut, na którym usytuowane jest jedno z najbardziej niezwykłych stanowisk archeologicznych na świecie. Jest to miejsce jedyne w swoim rodzaju, poprzez swoją wyjątkowość wpisane w 1987 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO. Nazwa góry wywodzi się od legendarnego władcy Nemroda i pochodzi z kręgu kultury Mezopotamii III tysiąclecia p.n.e., jednak samo miejsce jest jednym z najważniejszych stanowisk archeologicznych związanych z kulturą późnego okresu hellenistycznego. Rangę tego obiektu wyznaczył najlepiej zachowany zespół świątynno-sepulkralny tzw. hierotezjon (gr. *hierotheresion* lub *hierotheseion*) zbudowany przez króla Kommageny Antiocha I Theosa Dikajosa Epifanesa Filoromajosa Filhellena około roku 62 p.n.e. Po dotarciu na szczyt Nemrut Dağı oczom odwiedzających to miejsce turystom ukazuje się niezwykle dowód ludzkiej próżności i megalomanii. Król Antioch, syn władcy Mitrydatesa, uznając się za wielkiego władcę, następcę Dariusza Persa i Aleksandra Macedońskiego, rozkazał wybudować wspaniałą

świątynię ku swojej czci, w której wnętrzu obok posągów Zeusa i Heraklesa ustawił własny. Król uczynił z góry Nemrut dom olbrzymich posągów różnych bogów – swoich krewnych – oraz posągu ze swoim wizerunkiem. Miał to być wyraz głębokiej wiary oraz przekonania, iż po śmierci jego duch połączy się z duszą Zeusa-Ormuzda. Antioch zostawił wiele greckich napisów ujawniających aspekty jego religii oraz wyjaśniających cel takiego działania. Cały kompleks zlokalizowany na górze Nemrut składa się z *tumulusa* (kurhanu) o wysokości 50 metrów, usypanego z drobnych odłamków skalnych oraz trzech tarasów, które przylegają do *tumulusa* od wschodu, północy i zachodu.

Ze względu na swoje unikatowe cechy: wielkość, lokalizację, czy bogactwo zachowanych detali, kompleks świątynno-sepulkralny na górze Nemrut jest unikatem na skalę światową, co znalazło swoje potwierdzenie w decyzji UNESCO. Ten niesamowity zespół posągów przez samych Turków reklamowany jest jako ósmy cud świata. Najlepiej odwiedzić to miejsce przed świtem – wschód słońca w tej scenerii to wspaniałe doświadczenie, gwarantujące niezapomniane przeżycia.

3.4. Şanlıurfa i Harran – miasta proroków

Mówi się, że Şanlıurfa jest jak perła, którą mogą ujrzeć tylko najwytrwalsi podróżnicy, którzy zdecydują się skierować swe kroki tuż pod turecko-syryjską granicę. Miasto liczące ponad 5000 lat istnienia, stanowi dziwną mieszankę spokoju i chaosu, zachwyca swym bliskowschodnim, orientalnym charakterem. Przede wszystkim celem podróżujących do Şanlıurfa jest zobaczenie świętych miejsc związanych z narodzinami i życiem jednego z najśłynniejszych proroków największych religii świata: islamu, judaizmu i chrześcijaństwa – Abrahama, zwanego przez muzułmanów Ibrahimem. W mieście znajduje się również grotta, w której miał schronić się biblijny Hiob.

Sam Harran znajduje się tuż przy granicy syryjskiej i podobnie jak Şanlıurfa może poszczycić się bardzo bogatą i ciekawą historią. Jest pewne, że Harran to jedno z najstarszych nieprzerwanie zamieszkałych miejsc na świecie. Tutaj wznosiła się świątynia Sina, słynąca z erudytów i mędrców czytających z gwiazd, to tutaj także jak głosi biblijna przypowieść Rebeka podała wodę Jakubowi i to właśnie w tej wiosce około 4000 lat temu żył Abraham. Prócz ciekawych dziejów zachęcających do odwiedzenia tego małego tureckiego miasta, zabytkami przyciągającymi do Harran podróżujących po wschodniej Turcji są również nadające specyficzny klimat domy w kształcie uli.

3.5. Göbekli Tepe

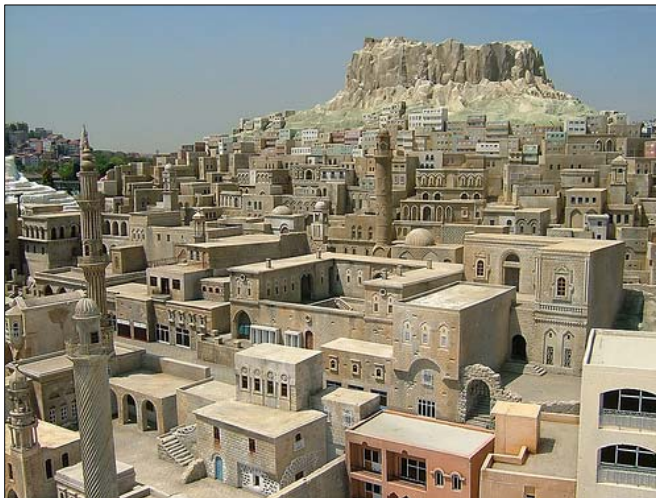
Göbekli Tepe to najstarsze znane miejsce kultu zbudowane przez człowieka. Kompleks położony jest w odległości 15 km od Şanlıurfa. Prawdziwe znaczenie tego miejsca wyszło na jaw w 1994 r., kiedy to w Göbekli Tepe odkryte zostały pozostałości świątyni wybudowanej w okresie neolitycznym. Od końca XX w. prowadzone są w tym miejscu systematyczne prace archeologiczne pod kierownictwem niemieckiego archeologa Klausa Schmidta. Odkrycie tajemnicy Göbekli Tepe jest kluczowe dla wyjaśnienia, w jaki sposób doszło do przekształcenia społeczności myśliwych i zbieraczy w społeczności tworzące świątynie, a później miasta. Przed tym znaleziskiem wielu naukowcom wydawało się, że tak złożone kompleksy powstawały dopiero w znacznie późniejszym okresie [www.turcejawsandalach.pl]. Początki Göbekli Tepe sięgają co najmniej 9500 lat p.n.e., a więc czasów gdy nie znano jeszcze rolnictwa, a na świecie nie było żadnych miast, zaś piramida Cheopsa i kamienny krąg w Stonehenge miały powstać dopiero za 7 tysięcy lat. Najbardziej imponującymi obiektami na terenie tego stanowiska archeologicznego są kamienne kręgi o konstrukcji dużo bardziej złożonej, niż większość kręgów stawiany w Europie tysiące lat później. Oznacza to, że w budowaniu i utrzymywaniu sanktuarium musiało brać udział wielu ludzi, którzy nie mogli w tym czasie polować. Mogło to stać się bezpośrednią przyczyną osiedlenia się ludzi oraz rozwoju rolnictwa.

3.6. Diyarbakır

Gdyby naród kurdyjski zamieszkujący wschodnią Turcję uzyskał autonomię lub zrealizował marzenia o niepodległości, niewątpliwie stolicą swojego państwa uczyniłby położoną nad rzeką Tygrys starożytną Amidę, dziś znaną jako Diyarbakır. Najstynniejszym, jednym z najstarszych i podziwianym do dziś dnia zabytków są okalające miasto bazaltowe mury obronne zbudowane w początkach okresu bizantyjskiego (330-500 r. n.e.) i wielokrotnie odnawiane. Podaje się, że liczące około 6 km długości mury są drugimi co do wielkości murami obronnymi na świecie, zaraz po Wielkim Murze Chińskim. Masywne ściany o grubości od 3 do 5 m przedzielone są licznymi bastionami i wieżami, których niegdyś było ponad 80. Pomimo niszczycielskich działań różnych armii mury przetrwały do czasów współczesnych w zadziwiająco dobrym stanie, a nawet zachowały się na nich ozdobne inskrypcje oraz dekoracje z geometrycznymi i zwierzęcymi motywami.

3.7. Mardin i kraina monastyrów

Mardin jest prastarym miastem, pamiętającym – jak większość osad położonych w Południowo-Wschodniej Anatolii – początki cywilizacji. To piękna starożytna miejscowość z cytadelą górującą nad rozległymi, spalonymi słońcem równinami Mezopotamii i Syrii (fot 1). Tuż pod cytadelą znajduje się najważniejszy zabytek miasta – *Isa Bey Medresi* – zbudowana w 1385 r. medresa, do której prowadzą wysokie schody.

Fot. 1. Widok ogólny na Mardin. W tle na wzgórzu cytadela.

Źródło: <http://flickrhivemind.net/> (data dostępu 20.04.2012 r.).

Niegdyś w mieście żyła duża społeczność chrześcijan, wiernych Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego. Po dziś dzień w samym Mardin nie zachowało się niestety zbyt wiele śladów bytności jakobitów. Odnaleźć je można w okolicy oraz w pobliskim Midyat. Na wschód od Mardin rozciąga się *Tür Abdin*, czyli „Równina Sług

Bożych”, na której pobudowano większość prawosławnych monastyrów kościoła syryjskiego. W okresie największego rozwoju na tym obszarze istniało ponad 200 klasztorów i kościołów. Ślady jakobitów można odnaleźć około 6 km na wschód od Mardin w klasztorze *Deyrul Zarfana*, co w tłumaczeniu oznacza „Szafranowy Klasztor” oraz w okolicy miasta Midyat w klasztorze Mar Gabriel (*Deyrul Umur*).

Mardin jako całość, z jego tradycyjnymi kamiennymi budowlami, rodzimą architekturą oraz wzorem szeregowej zabudowy, jest najlepiej zachowanym przykładem tego typu miasta, które wciąż pielęgnuje wielowiekowe tradycje. Klasztor *Deyrul Zarfana* natomiast jest unikatowym przykładem żywego centrum religijnego Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego, charakteryzującym się imponującym kompleksem architektonicznym równiny Mezopotamii [www.whc.unesco.org/en/tentativelists/1406].

3.8. Hasankeyf

Hasankeyf to piękna wioska położona ok. 35 km od miasta Batman na skałach wąwozu nad Tygrysem, będąca wschodnim odpowiednikiem Kapadocji. Osada zamieszkiwana była już w starożytności, co najmniej 4000 lub 5000 lat temu. Jaskinie wydrążone przez ludzi (kilka z nich jest dotąd zamieszkiwanych) sprawiły, iż ten wielki wąwóz wygląda jak plaster dziurawego szwajcarskiego sera.

W ciągu wieków na tym obszarze rozwijały się dziesiątki kultur. Świadczą o tym liczne pozostałości „złotych wieków”, kiedy to Hasankeyf było ważnym pomostem między rejonem Żyznego Półksiężycy a morzem. Przesła starego mostu wciąż są widoczne, wystające ponad wody rzeki Tygrys. Usytuowana po drugiej stronie mostu starówka kryje w sobie kilka meczetów, wśród których największe wrażenie sprawia *El-Rizk Camii* ze wspinałym wysokim minaretem. Urwisko odbijające się w wodach Tygrysu tworzy nierozłączną całość z rzeką. Z drugiej strony ściany kamiennego wąwozu usiane są licznymi jaskiniami. Śliskie kamienne schody nieopodal prowadzą do XIV-wiecznej cytadeli, której początki sięgają czasów rzymskich.

3.9. Van Gölü i kraina spadkobierców Królestwa Urartu

Jezioro Van (*Van Gölü*) to największy śródlądowy akwen w Turcji (3765 km²) i jedno z najwyżej położonych jezior na świecie (1646 m n.p.m.). Zasilane jest licznymi górskimi strumieniami i nie ma widocznego ujścia, zaś stały poziom wody utrzymuje się dzięki parowaniu, co powoduje duże stężenie minerałów i wysoką zasadowość jeziora. Niewątpliwą atrakcją są występujące tylko w tej części świata niezwykle białe koty, które wykształciły umiejętność pływania. Charakterystyczną cechą w ich wyglądzie jest fakt posiadania oczu o różnych kolorach – jedno oko mają niebieskie, drugie zielone lub jedno jest niebieskie, a drugie ma kolor bursztynowy. Jest to niespotykana nigdzie indziej cecha tych zwierząt.

Wokół jeziora Van, w rozlokowanych przy brzegach akwenu miastach i miasteczkach po dziś dzień podziwiać można spuściznę minionych cywilizacji: urartyjskiej, ormiańskiej, seldżuckiej. Najśłynniejszymi zabytkami tego regionu są: znajdujący się w Gevaş cmentarz z grobowcami z okresu od XIV do XVII w., kościół Świętego Krzyża (*Akdamar Kilisesi*) – jeden z cudów ormiańskiej architektury zlokalizowany na wyspie Akdamar, starożytna stolica Królestwa Urartu – Tuszpa – współcześnie znana jako Van, w której podziwiać można m.in. górującą nad miastem cytadelę oraz grobowce urartyjskie oraz miasteczko Ahlat, gdzie znajdują się słynne grobowce datowane są na XII-XV w. n.e.

Bogactwo kulturowe tej części Turcji, regionu nad jeziorem Van nie kończy się jednak na powyższych walorach. Godnymi uwagi jest jeszcze kilka interesujących obiektów, a wśród nich m.in. zamek *Hoşap Kalesi* oraz osada w Çavuştepe, znajdujących się na wchód od miasta Van.

3.10. Ishak Paşa Sarayı

Tuż przy granicy turecko-irańskiej, w pobliżu położonego u podnóża Araratu miasta Doğubayazıt, znajduje się jakby zawieszony na malowniczej skale piękny pałac (*sarayı*), którego budowa została zainaugurowana w 1685 r. przez kurdyjskiego szejka Çolak Abdi Paşa. Budowany z górą stu lat pałac nazwano na cześć wnuczka pomysłodawcy, który doprowadził do ukończenia budowli w 1784 r. Pałac Ishak Paşa usytuowany został w bardzo istotnym i strategicznym miejscu: w obrębie zasięgu jednej z najsłynniejszych na świecie historycznych dróg handlowych zwanej Jedwabnym Szlakiem (fot.2).

Pałac znajduje się w historycznym centrum dawnego miasta Beyazıt, do którego dostęp możliwy był tylko od wschodniej strony i właśnie po tej stronie zlokalizowane jest jedyne wejście na teren całego kompleksu pałacowego. Budowla nie jest typowym przykładem architektury Imperium Osmańskiego, lecz łączy w sobie elementy jeszcze kilku innych stylów – wpływu tradycji architektonicznej Anatolii, Iranu oraz Północnej Mezopotamii. Do zaprojektowania pałacu Ishak Paşa wykorzystano tradycyjne wzorce pałaców królewskich znajdujących się w najważniejszych miastach Imperium: Stambule, Edirne, czy Bursie. Kompleks pałacowy wykonany jest z kamienia o piaskowych barwach, co sprawia, iż doskonale komponuje się ze wspinałym górzystym krajobrazem, zachwyca swoim dostojnością oraz okazałością. Na plan całego pałacu składają się dwa dziedzińce

z umieszczonymi wokół nich budynkami różnorakiego przeznaczenia. Część mieszkalna pałacu Ishak Paşa składa się z dwóch pięter, na których usytuowano ponad 300 pomieszczeń, zaś w każdym z nich pierwotnie znajdował się kamienny kominek. Wnęki w kamiennych ścianach natomiast wskazują na to, iż budynek jako całość posiadał system centralnego ogrzewania, a także kanalizację i bieżącą wodę.

Fot. 2. Widok na *Ishak Paşa Sarayı*.

Źródło: Fotografia własna.

Pałac Ishak Paşa jest przedmiotem wielu legend i opowieści, co dodaje mu pewnego kolorytu oraz atmosfery tajemniczości. Cały kompleks pałacowy został wpisany również na wstępną listę obiektów zgłoszonych do Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO.

3.11. Ağrı Dağı (Ararat)

W samym sercu Wyżyny Armeńskiej, w pobliżu miejsca gdzie stykają się granice Turcji, Armenii i Iranu, wznosi się gigantyczny stożek wygasłego wulkanu *Büyük Ağrı Dağı*, czyli Wielki Ararat – najwyższy szczyt Turcji o wysokości 5137 m n.p.m., którego oficjalna nazwa wywodzi się od królestwa Urartu. *Ağrı Dağı* w dosłownym tłumaczeniu z języka tureckiego oznacza „góra bólu”. Według miejscowej tradycji Ararat uznawany jest za dach świata, po którego stokach spływały z Ogrodu Eden rzeki Tygrys i Eufrat, aby nawadniać równiny Mezopotamii. Ormianie natomiast uważają górę za pępek świata i za swoją ojczyznę. Ormiańskie podania uczyniły także szczyt miejscem lądowania arki Noego, co zostało przyjęte przez cały chrześcijański świat. Według legendy w otoczeniu Araratu już w II wieku n.e. osiadło 10 tysięcy nawróconych żołnierzy, którzy zapragnęli wieść pustelniczy żywot. Na północnym stoku do dnia dzisiejszego przetrwały ruiny licznych kaplic i klasztorów, a także pieczary anachoretów [Popko 1971, s. 286].

3.12. Ani

„Miasto tysiąca i jednego kościoła” – Ani – to zrujnowane i opuszczone miasto w prowincji Kars na wschodzie Turcji, odzwierciedlające tragedię narodu ormiańskiego (fot. 3). W czasach swojej świetności była to przepiękna stolica Armenii licząca od ponad 100 do ok. 200 tysięcy mieszkańców, która swoją potęgą i atrakcyjnością nie ustępowała ówczesnemu Konstantynopolowi, Kairowi czy Bagdadowi.

Fot. 3. Ruiny Ani.

Źródło: Fotografia własna.

Lata świetności Ani przypisuje się na czas pomiędzy pierwszą połową X wieku a końcem wieku XI. Położone przy ważnym szlaku handlowym wschód-zachód – Jedwabnym Szlaku – i dobrze chronione przez warunki naturalne miasto władca ormiański Aszot III wybrał na siedzibę stolicy. W czasach pomyślności bujnie rozwijała się architektura Ani, zaś główną zasługą tutejszych budowniczych była idea kopuły wzniesionej nad punktem środkowym budowli, który to element architektoniczny stał się charakterystycznym detalem ormiańskich kościołów i jako nowatorskie rozwiązanie przyczynił się do przekształcenia jednopoziomowej antycznej świątyni w wyszukane wielopoziomowe budowle z wnękami i kopułami na skomplikowanych planach.

W Ani do czasów współczesnych zachowało się kilkanaście pozostałości kościołów ormiańskich oraz innych budowli różnorodnego użytku. Najpiękniejszą i wywierającą najmocniejsze wrażenie budowlą tego miejsca jest z pewnością katedra. Tym, co może zdziwić turystę zwiedzającego dawną stolicę ormiańską jest fakt występowania na terenie jednego miasta trzech kościołów pod tym samym wezwaniem św. Grzegorza.

Bogate dzieje Ani oraz pozostałości po tym ważnym ośrodku wskazują na niezwykle istotną rolę jaką odegrało to miejsce w wymianie pomysłów dotyczących sztuki i wiedzy architektonicznej nie tylko w obrębie tej części kraju, ale także na obszarach znajdujących się daleko poza granicami współczesnej Republiki Turcji. Miasto jako całość jest wyjątkowym świadectwem ormiańskiej kultury, sztuki, architektury oraz urbanistycznego projektu. Ponadto miejsce to w epoce średniowiecza było ośrodkiem zamieszkania wielonarodowej i wielowyznaniowej społeczności, wywodzącej się z Kaukazu, Azji Środkowej oraz Mezopotamii. Zabudowa Ani jest znakomitym przykładem zespołu architektonicznego, który ilustruje znaczący etap w historii ludzkości. Tym samym, poprzez spełnienie II, III i IV kryterium kulturowego, Ani zostało zgłoszone do Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO [www.whc.unesco.org/en/tentativelists/5725].

3.13. Kars

Samotne miasto wśród pustkowia – Kars – nie przypomina typowego tureckiego miasta. Niespotykany w tym kraju rozkład ulic na planie siatki oraz zaskakujące połączenie nowej i dawnej architektury zdradzają jeszcze ślady dawnego wdzięku, będącego w głównej mierze dziełem okupujących Kars przez ponad 40 lat Rosjan. Najważniejszymi zabytkami miasta są: meczet *Kümbetli Camii* (Meczet z Kopułą) (od XVI w.), który pierwotnie stanowił wzniesioną w X w. ormiańską katedrę (Kościół Apostołów) oraz górująca nad miastem twierdza wybudowana w 1153 r.

Cała prowincja Kars jest ciekawa ze względu na folklor i historyczną architekturę. Samo miasto jest również „bohaterem” jednej z książek autora Literackiej Nagrody Nobla. – Orhana Pamuka – który właśnie w Kars umiejscowił akcję powieści „Kar” („Śnieg”).

3.14. Dolina gruzińskich kościołów

Kościół gruzińskie zagubione w urwistych dolinach to prawdziwy „klejnot” okolic Yusufeli. Niegdyś górzysta kraina na północ od Erzurum, w stronę Artvin, należała w średniowieczu do królestwa Gruzji, o czym przypominają liczne kościoły i zamki. Niesamowity krajobraz ze wspaniałą architekturą sakralną – mieszanką stylów armeńskiego, seldżuckiego i perskiego – na długo zapada w pamięć. Najważniejszymi z kościołów, do których dostęp nie jest utrudniony, są wzniesione w X w. n.e. kościoły znajdujące się w Haho, Oşkvank, Dörtkilise i Işhan (kościół w Işhan pochodzi z VIII w. n.e.).

3.15. Erzurum

Erzurum to największe miasto wschodniej Turcji i jedno z najwyższej usytuowanych miast całego kraju. Położone w dolinie na wysokości 1950 m n.p.m. miasto chlubi się

lokalizacją u stóp *Palandöken Dağları* – gór, których trasy zjazdowe są wymarzoną miejscem dla miłośników sportów zimowych. Dlatego też Erzurum zwykło się nazywać zimową stolicą Turcji. Do najbardziej reprezentacyjnych pomników przeszłości należy medresa *Çifte Minareli*, muzułmańska szkoła koraniczna z XII w. Jednym z najstarszych zabytków jest również ośmiokątny grobowiec Emira Sultana Saltuka z XII w., który charakteryzuje także najładniejszymi zdobieniami. W labiryncie wąskich i krętych uliczek w starej części miasta znajdują się dzielnice handlowe. Najślynniejszym z takich miejsc jest *Rüstem Paşa Carşısı* – dwukondygnacyjny karawanseraj, centrum rękodzielnictwa, wybudowane w latach 1540-1550 przez wezyra Sulejmana Wielkiego, w którym sprzedawana jest przede wszystkim słynna biżuteria z czarnego bursztynu.

4. Turystyka trampingowa i backpacking

Ciekawą formą turystyki stanowiącą alternatywę dla turystyki masowego zwiedzania, a jednocześnie będącą atrakcyjną propozycją w ramach wyjazdu kulturowego jest turystyka trampingowa. Tramping jest formą turystyki, polegającą na zwiedzaniu ciekawych i odległych geograficznie miejsc, na ciągłym przemieszczaniu się według wcześniej ustalonej trasy, korzystając przy tym z najtańszych środków komunikacji i przeznaczając na nocleg oraz wyżywienie maksymalnie niskie nakłady finansowe [*Vademecum pilota grup turystycznych* 2009, s. 102]. Wyjazdy trampingowe organizowane są w celach krajoznawczych, wynikają z zainteresowania turysty danym regionem turystycznym i chęci jego dogłębnego poznania, chęci pogłębienia zdobytej dotychczas wiedzy, pragnienia konfrontacji zastanej rzeczywistości ze zdobytymi już wcześniej informacjami na dany temat oraz przeżycia przygody. Wyjazdy tego typu organizowane są zazwyczaj bez udziału zagranicznego kontrahenta, z dostosowaniem się do miejscowych warunków. Uczestnicy nie korzystają z usług biur podróży podczas realizacji programu i wykorzystują po drodze różnorodne środki transportu, które aktualnie są im dostępne. W związku z tym bardzo często podstawowym środkiem transportu są: autostop, lokalne autobusy, kolej III lub II klasy. Różnorodność form transportu pozwala na szybkie dotarcie do najciekawszych miejsc. Oprócz znacznego obniżenia kosztów podróży, taki sposób podróżowania ma na celu przede wszystkim bliższe poznanie mieszkańców danego rejonu świata i możliwość obcowania z innymi. Poruszanie się małą grupą pozwala bardzo często na wynajęcie własnego środka transportu, co daje większą swobodę [www.arsobatravel.pl]. Poza przelotem tam i z powrotem oraz przejazdami na głównych trasach kolejowych, niektóre rezerwacje dokonywane są w trakcie wycieczki. Najwyższym standardem zakwaterowania są np. noclegi w schroniskach młodzieżowych, częste są noclegi w namiotach i biwakowanie. Wszystkie posiłki uczestnicy przygotowują sobie sami z produktów zakupionych na miejscu lub jedzą w tanich miejscowych barach i restauracjach, przez co lepiej poznają smak lokalnych potraw, sposób jedzenia i wszelkie rytuały z tym związane. Wyjazdy trampingowe są długotrwałe w czasie i przestrzeni; nie są to krótkie wycieczki i wędrowki turystyczne, które mogą być realizowane w ramach urlopu, ale są to wyprawy. W ramach trampingu podróże odbywają się indywidualnie lub w zespole i nie jest ważne, czy jest to zespół stałych uczestników, czy też tworzony doraźnie. Sprawy organizacyjne, sprawy bytowe itp. załatwiane są na zasadzie podziału obowiązków pośród członków grupy. Strukturalnie zawsze jest lider zespołu/pilot, któremu pozostali uczestnicy się podporządkowują.

Często w ramach programu wyjazdu trampingowego turyści mają do czynienia z trekkingiem, raftingiem i innymi formami aktywnej turystyki urozmaicającymi i wzbogacającymi program trampingu. Dewizą osób, które są zwolennikami trampingu jest: zobaczyć jak najwięcej bez względu na zmęczenie i otaczające warunki, za jak najmniejsze pieniądze. W ten właśnie sposób najlepiej poznaje się odwiedzane kraje, ludzi, ich kulturę, lokalną kuchnię, tradycje i zwyczaje, a czasem przy odrobinie szczęścia można stać się świadkiem jakiejś ceremonii i uroczystości, których uczestnik „zwykłej” wycieczki,

zorganizowanej w ramach turystyki masowej, nigdy nie zobaczy [*Vademecum pilota grup turystycznych* 2009, s. 102].

Tramping jest atrakcyjną formą turystyki, tańszą od standardowych wycieczek organizowanych przez biura podróży, ponieważ część czynności pobytowych wykonywana jest przez samych uczestników wyjazdu pod kierownictwem pilota/lidera grupy. Daje to podróżującym większą samodzielność w realizacji programu trampingu zgodnie z ich zainteresowaniami. W wyjazdach trampingowych występuje element „wielkiej przygody”, stąd wymagany jest od każdego uczestnika dobry stan zdrowia, odporność psychiczna oraz spora doza aktywności. Sukces wyjazdu zależy całkowicie od dobrze zorganizowanego życia w grupie, rozumianego jako wzajemna współpraca pilota/lidera grupy i pozostałych uczestników wyjazdu. Turyści muszą mieć świadomość, że w trakcie wyjazdu mogą wystąpić trudności, na przykład w pertraktacjach w sprawie noclegów i transportu, opóźnienia w komunikacji lokalnej, psucie się pojazdów, gwałtowne zmiany pogody czy nawet klęski żywiołowe lub niepokoje polityczne itd. Uczestnicy wyjazdu trampingowego wiedzą, że powinni zabrać ze sobą minimalną ilość dewiz, która wystarcza na pokrycie kosztów zakwaterowania, transportu, wyżywienia, wstępu do zwiedzanych obiektów. Środkami finansowymi przeznaczonymi na tego typu wyprawę turysta gospodaruje indywidualnie. Wtedy, kiedy jest to uzasadnione lub konieczne, pilot/lider grupy zbiera od grupy określone kwoty w miejscowej walucie i sam dokonuje płatności, np. przy wykupie biletów kolejowych. Niskie koszty trampingu zależą od: profesjonalizmu i operatywności organizatora i pilota/lidera grupy, dobrze przemyślanego programu całej imprezy, porozumienia się w grupie i zgodnej współpracy pilota/lidera grupy wraz z pozostałymi uczestnikami. Tramping nie jest wskazany dla osób nietowarzyskich, egoistycznych, niechętnych dostosować się do reszty uczestników oraz niechętnych do podróżowania różnymi środkami transportu. Turyści trampingowi powinni również dostosowywać się i przestrzegać obowiązujące miejscowe prawa oraz zwyczaje [www.arsobatravel.pl].

Specyficznym uczestnikiem turystyki trampingowej jest „backpacker”, przedstawiciel niezależnej, niezorganizowanej formy podróżowania jaką jest „backpacking”. **Backpacking** to forma indywidualnej turystyki wyjazdowej, polegająca na odbywaniu podróży, zazwyczaj zagranicznych, często do krajów egzotycznych z punktu widzenia podróżującego. Uprawiają ją zazwyczaj osoby młode, niekiedy niejako z przymusu – z powodu ograniczonego budżetu, częściej jest to świadomy wybór backpackera. W tłumaczeniu na język polski backpacking to „podróżowanie z plecakiem” [www.backpacking.com.pl]. Archetypem „backpackersa” jest wymieniany przez E. Cohena tzw. „drifter”. Turysta takowy podróżuje z plecakiem z dala od utartych tras, pragnąc wniknąć w głąb odwiedzanego regionu, zaś bratanie się z tubylcami stanowi dla niego wejście na szlak autentycznych przeżyć, spostrzeżeń i wiedzy. Jest to wyrazem wolnościowej tęsknoty takiego człowieka, chęci zmiany codziennego konwencjonalnego rytmu życia [*Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie* 2007, s. 224]. Głównym motywem skłaniającym „backpackersów” do udziału w tej formie turystyki jest chęć zrozumienia innych, nieznanych dotąd kultur, zainteresowanie uczeniem się o innych, odkrywanie poprzez podróże i porównywanie z innymi kultury swojego kraju, a przede wszystkim siebie samego. Poszerzanie wiedzy i świadomości to najważniejsze zyski z podróży, zaś refleksje i korzyści z niej wyniesione są potencjałem, z którego młodzież czerpie w swoim codziennym życiu. Dla „backpackersów” ogromne znaczenie ma styczność osobista z przyrodą, kulturą oraz środowiskiem społecznym odwiedzanego obszaru, a sama podróż jest czynnością poznawczą, której ważnym elementem jest przyglądanie się innym, podglądanie, obserwowanie. Definicja „backpackersa” wykreowana przez P. Pearce’a jest bardzo podobna do pojęcia turysty uczestniczącego w trampingu. Według P. Pearce’a „backpacker” to „(...) młody, niezależny turysta o budżecie na każdą kieszeń, preferujący tanie zakwaterowanie i elastyczny plan podróży, aktywności rekreacyjne oraz kładący nacisk na spotkania z miejscową ludnością i towarzyszami podróży”. Rozwinięcia tej definicji

podejmują się G. Richards oraz J. Wilson, twierdząc iż „ten typ turysty jest kulturowym symbolem wzrastającej mobilności współczesnego świata. <Plecakowcy> noszą nie tylko emblematy fizycznego bagażu, jaki daje im nazwa, ale także kulturowy bagaż”. Wyjaśniając główną ideę „backpackersów” oraz motywy, jakie nimi kierują podczas podróży A. Lepp i H. Gibson twierdzą, iż to „ryzyko i przygoda są centralnymi elementami w konstruowaniu tożsamości „backpackersa”. Niektórzy [turyści] są wabieni przez miejsca z powodu ryzyka w nim występującego, jednocześnie inni są przez to ryzyko odstraszeni” [*Turystyka w aksjologicznej perspektywie* 2007, ss. 222-225].

Backpacking jako samodzielne podróżowanie, często po terenach miejskich, stał się popularny w latach 1960. i 1970. za sprawą wycieczek hipisów poszukujących drogi „odnalezienia siebie” w wyjazdach do wschodniej Azji i na Bliski Wschód. Podróż odbywała się lokalnymi środkami komunikacji, zaś najbardziej popularnym sposobem podróżowania był i jest do tej pory autostop. Podróżnicy korzystają z infrastruktury i usług przeznaczonych raczej dla mieszkańców niż dla odwiedzających, z noclegów w tanich hotelach, hostelach, kwaterach prywatnych, namiotach, a nawet u przygodnie poznanych osób. Trasa podróży jest elastyczna – lokalni mieszkańcy lub inni podróżnicy zawsze mogą polecić miejsce szczególnie warte odwiedzenia, a nieujęte w przewodniku. Czas trwania podróży jest zróżnicowany – od krótkich wyjazdów do sąsiednich państw, aż po wielomiesięczne czy nawet wieloletnie podróże, często dookoła świata. Istotnym elementem backpackingu jest wspólnota, jaka wytworzyła się wśród uprawiających tę formę turystyki. Niezależnie, czy przybiera ona formę wspólnego noclegu w hostelowym dormitorium, wspólnej kuchni, pokoju telewizyjnego, wspólnego kontynuowania podróży na krótkim odcinku czy zakupu wspólnych biletów grupowych, najważniejszym wydaje się być wspólne doświadczenie. Ponadto, informacje z pierwszej ręki zdobyte od innych turystów są bardziej aktualne niż te znajdujące się w przewodnikach. Podobne znaczenie ma poczucie autentyczności. Backpacking nie jest wypoczynkiem, lecz sposobem edukacji. Kontakt z mieszkańcami danego regionu – często połączony z odwiedzinami, wymianą prezentów, a nawet noclegiem – ceniony jest wyżej niż pobyt w luksusowym hotelu [www.backpacking.com.pl].

5. Aktualna infrastruktura turystyczna i paraturystyczna wschodniej Turcji

Wyprawy do wschodniej Turcji wciąż jeszcze stanowią pewne wyzwanie, jednak podróżnicy podejmujący się osiągnięcia tej destynacji wracają stamtąd usatysfakcjonowani. Teren miejscami może być trudny, zaś odległości między głównymi ośrodkami turystycznymi znaczne, dlatego też należy wcześniej zapoznać się z dostępnymi na tym obszarze możliwościami transportu oraz zakwaterowania. Najlepszym sposobem dotarcia z zachodu do odległych wschodnich rubieży tureckich jest podróż samolotem. W całej Turcji istnieje bardzo dobra siatka połączeń samolotowych i udogodnienie to obejmuje również wschodnie regiony kraju. Wcześniejsza rezerwacja oraz wybór tanich linii lotniczych (Onur Air, Pegasus, Sun Express) pozwala na znaczne obniżenie kosztów, toteż bilety lotnicze można nabyć nawet za cenę 100-200 zł z przelotami w dwie strony. Lotniska na wschodzie zlokalizowane są w takich miastach jak: Gaziantep, Diyarbakır, Malatya, Erzurum, Van, Batman, Elazığ, Mardin, Şanlıurfa. Na dłuższych trasach bardzo dobrym środkiem transportu jest bez wątpienia także autokar. Autokary wyjeżdżające z większych miast, np. ze Sztambułu, Ankary, Antalyi itp. i kierujące się na wschód Turcji to z reguły luksusowe pojazdy z klimatyzacją oraz wygodnymi siedzeniami. Sieć komunikacji autokarowej łączy każdy zakątek Turcji, a podróżowanie bywa przyjemnością, czasami połączoną z przygodą. Autokary są własnością prywatnych kompanii, z których te największe cieszą się dużym prestiżem oraz długoletnią tradycją. Jednak w obszarze tylko i wyłącznie wschodniej Turcji mniej jest połączeń autokarowych realizowanych przez renomowane, ogólnokrajowe firmy przewozowe. Większość kursów na trasach lokalnych, a często nawet krajowych jest tam zdominowana przez kompanie lokalne, dysponujące autokarami o różnym komforcie oraz

oferujące bardzo zróżnicowany poziom obsługi. W każdym mieście znajduje się jednak dworzec autobusowy i kilku prywatnych przewoźników autokarowych. Dlatego podróżowanie autokarem po wschodnich prowincjach jest bardzo powszechne. Nie jest to jednak do końca tanie rozwiązanie, ale czasami jedyne. Wbrew pozorom bowiem połączenia kolejowe mogą okazać się dużo bardziej czasochłonne i nieopłacalne, a poza tym na tych obszarach linia kolejowa nie jest dobrze rozwinięta. Nie ma natomiast żadnego problemu, aby z każdego małego miasteczka we wschodniej Turcji wydostać się autokarem do Stambułu, Pamukkale, Kapadocji, Ankary, czy do kurortów Riwiery Tureckiej. Na krótkich dystansach swoje usługi przewozowe świadczą dolmuşe, czyli popularne w całej Turcji minibusy, których nazwa w dosłownym tłumaczeniu znaczy „pełen”. Jest to rodzaj zbiorowej taksówki, która kursuje na określonej trasie. Dolmuşe jeżdżą pomiędzy miastami, które znajdują się od siebie w małej odległości 30-40 km oraz pomiędzy miastami i pobliskimi wioskami. Zanim kierowca wyruszy w drogę czeka, aż samochód się zapełni, zaś podczas kursu pasażerowie mogą wsiadać i wysiadać w dowolnym miejscu. Bardzo wygodną i ciekawą formą podróżowania po wschodzie Turcji jest również autostop. Mimo, iż dla wielu wydaje się on być najniebezpieczniejszym sposobem przemieszczania się, w Turcji jest to jedna z najsprawniejszych metod. Według Turków autostopem podróżować jest po kraju ciężko, według podróżników – łatwo i bezproblemowo. Zwykle nie trzeba długo czekać na drodze – od 5 do 15 minut. Entuzjaści tej formy poruszania się zachwycają się dużą przychylnością miejscowych (szczególnie na obszarach wiejskich), brakiem problemów z zatrzymaniem pojazdu oraz niesamowitą gościnnością kierowców. Zgodnie z mentalnością tamtejszych społeczności i tradycją podróżujących często zaprasza się do domu, gości pysznym jedzeniem, a nawet nocuje. Nawet jeśli podróżnik nie zna tureckiego, kierowca uczyni wszystko, by w jakiś sposób się dogadać, a jeśli mimo tego nadal będą pomiędzy nim a podróżującym znaczne trudności komunikacji werbalnej rozgada się w swoim rodzimym języku, wierząc że przybysz zrozumie chociaż ogólny sens wypowiedzi. Podróżując autostopem należy jednak brać również pod uwagę bezpieczeństwo. Poruszając się po wschodnich rubieżach tureckich na pewno zastanowić się trzeba nad samotnym podróżowaniem, szczególnie jeśli jest się kobietą i odwiedza się rejony właśnie rzadziej odwiedzane przez turystów. Dla niektórych tureckich kierowców może to być jedynie sygnał, iż szuka się „dodatkowych wrażeń”. Najlepiej autostopem w tej części kraju podróżować w składzie dwu-, trzyosobowym, zachowywać oczywiście zdrowy rozsądek oraz posiadać podstawy znajomości języka – znać chociażby kilka podstawowych zwrotów lub porozumiewać się z pomocą rozmówek, czy słowniczka.

We wschodniej Turcji nie ma również problemu ze znalezieniem zakwaterowania. Co prawda wybór hoteli wedle obowiązującej pięciogwiazdkowej kategorii jest znacznie bardziej ograniczony niż w słynnych tureckich kurortach nadmorskich, jednak mimo tego wciąż każdy jest w stanie znaleźć obiekt odpowiadający własnym potrzebom. W metropoliach i większych ośrodkach miejskich wschodnich prowincji tureckich takich jak Gaziantep, Diyarbakir, Malatya, Van, Erzurum itp. bez przeszkód można zakwaterować się w hotelach wszystkich kategorii. W hotelu jednogwiazdkowym pokoje połączone są zazwyczaj parami, mają podstawowe wyposażenie i są dość wygodne. Trzy gwiazdki zapewniają zwykle restauracje, bar i telewizor w pokoju, natomiast hotele cztero- i pięciogwiazdkowe w swej ofercie zawierają już znacznie więcej dodatkowych atrakcji, tj. basen, sauna, dyskoteka, fitness, restauracja, sala konferencyjna itp. Charakterystycznym rodzajem zakwaterowania jest również tzw. *pansiyon*, czyli obiekt pomiędzy hotelem a pensjonatem typu B&B. Na ogół w takich miejscach zakwaterowania panuje bardzo sympatyczna atmosfera, zwłaszcza gdy jest to tzw. „interes rodzinny”. Bardzo dobrą możliwością noclegu, zwłaszcza dla osób poszukujących dodatkowych wrażeń, jest spanie w namiocie. Na najlepszych polach namiotowych zlokalizowanych wokół większych ośrodków turystycznych, takich jak np. Doğubayazit czy Erzurum często znajdują się

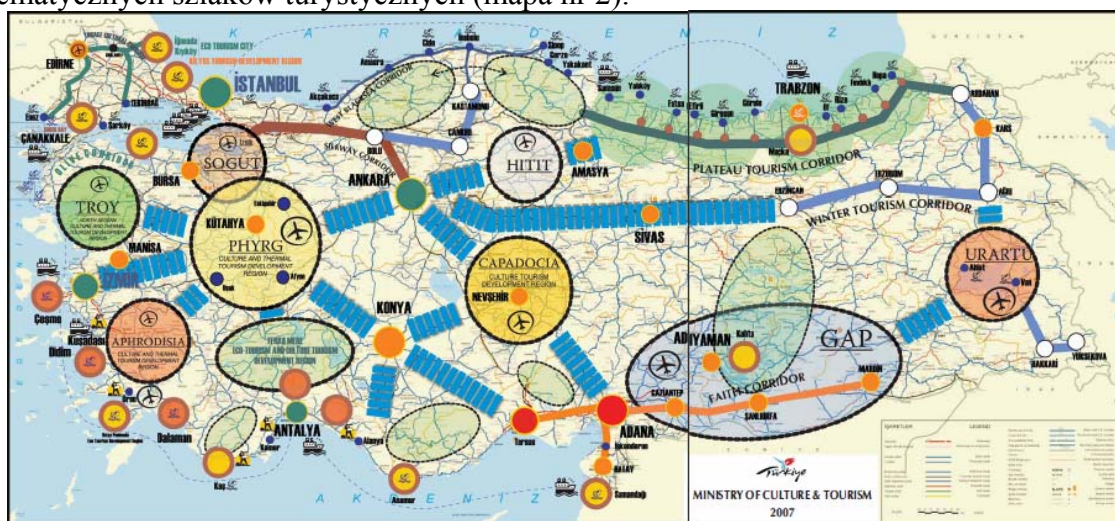
restauracje, sklepy i tereny rekreacyjne. Zwykle koszt noclegu w takim miejscu wynosi tyle samo co koszt pobytu w tanim hotelu (czyli ok. 10 lir tureckich za dzień). Jednak w Turcji namiot rozbić można właściwie w dowolnym punkcie, z wyjątkiem tych miejsc oznaczonych jako szczególnie ważne pod względem historycznym, czy też przyrodniczym. Dla turysty chcącego doświadczyć prawdziwej niezależności i przygody jest to znakomite, darmowe rozwiązanie. W każdym ze wschodnio-tureckich miast i w miasteczkach znajduje się herbaciarnia, będąca miejscem spotkań lokalnych mężczyzn, którzy czas popijania tradycyjnego *çaya* umilają sobie grając w popularną turecką grę planszową zwaną *tavla*. W każdej z miejscowości znajduje się również stosunkowo dobrze rozwinięta baza gastronomiczna, zaczynając od pojedynczych budek z kebabem, a kończąc na restauracjach oferujących szeroką gamę wyboru tradycyjnych potraw zarówno tureckich, jak i regionalnych.

6. Programy strategiczne rozwoju turystyki we wschodniej Turcji

Jednym z najistotniejszych czynników mających wpływ na rozwój współczesnej turystyki jest niewątpliwie polityka turystyczna państwa, będąca jednocześnie jednym z najważniejszych elementów prowadzonej ogólnie polityki w różnych dziedzinach życia społecznego, gospodarczego oraz politycznego, zarówno w skali poszczególnych krajów, jak i w skali światowej. Terminem „polityki turystycznej” określa się świadome popieranie i kształtowanie turystyki przez różnego rodzaju organizacje i instytucje, które poprzez swoją działalność wpływają na to, co jest ważne dla turystyki. Podmiotem polityki turystycznej, który w największym stopniu jest w stanie kreować i generować rozwój turystyki na danym terenie jest państwo, tj. jego organy ustawodawcze i wykonawcze. Istnieje wiele przyczyn, zarówno tych pozytywnych jak i negatywnych, skłaniających organy państwowe do prowadzenia tego rodzaju polityki. Powszechnie wiadomym jest bowiem, że rozwój turystyki wywołuje wiele pozytywnych zmian w gospodarce narodowej, co widoczne jest m.in. w bilansie płatniczym państwa, w aktywizacji miejscowości i regionów turystycznych, w tworzeniu nowych miejsc pracy, w oddziaływaniu na infrastrukturę techniczną oraz społeczną, a także w tworzeniu dochodu narodowego, czy też w pomnażaniu majątku narodowego w dłuższym okresie czasu. Korzyści ekonomiczne związane z rozwojem turystyki są więc jak widać jednym z głównych motorów napędzających państwo do angażowania się w jej rozwój. Nie są one jednak jedynym powodem działania organów państwowych w tej dziedzinie. Istnieją także inne przyczyny, które wiążą się z negatywnymi skutkami społecznymi, ekologicznymi i kulturowymi, jakie niesie za sobą rozwój współczesnej turystyki. Państwo powinno wspierać i promować rozwój turystyki na swoich terenach, jednakże zachowując przy tym stabilność. Rolą organów państwowych jest dopilnowanie, by rozwój turystyki przebiegał zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, tak by programy turystyczne odpowiadały również potrzebom lokalnej ludności i w efekcie czego mogłaby być podnoszona narodowa świadomość społeczna, kulturowa i ekologiczna. Ogólnie więc celem narodowej polityki turystycznej jest dążenie do maksymalizacji korzyści z rozwoju turystyki i minimalizowanie kosztów z nim związanych. Państwo posiadające rozwinięte funkcje turystyczne powinno sformułować, wprowadzić w życie i promować strategię i programy spójnych działań, mających na celu promocję turystyki na swoim obszarze oraz zapewnienie równowagi pomiędzy jej rozwojem a ochroną środowiska, którego elementy stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości [Gaworecki 2007, ss. 107-112]. Państwa w ramach polityki turystycznej przygotowują strategię rozwoju turystyki, czyli określoną koncepcję systemowego działania polegającą na formułowaniu zbioru długookresowych celów i ich modyfikacji w zależności od zmian zachodzących w otoczeniu, zasobów i środków niezbędnych do realizacji tych celów, sposobów zapewniających optymalne rozmieszczenie i wykorzystanie zasobów oraz środków.

Strategia Rozwoju Turystyki Turcji na lata 2013-2023 [*Tourism Strategy of Turkey - 2023*], ogłoszona w 2007 r. przez Ministerstwo Kultury i Turystyki Turcji, jest jednym z dwóch najważniejszych programów przewidującym znaczące działania mające wpłynąć na rozwój turystyki i wzmocnienie branży turystycznej nie tylko w najbardziej popularnych zachodnich regionach turystycznych kraju, lecz aktywizując również wschodnie rubieże państwa, których potencjał nie jest jak do tej pory odpowiednio wykorzystywany. Przyjęta ogólna *Strategia Rozwoju Turystyki Turcji na lata 2013-2023* przedstawia szereg długoterminowych działań dotyczących 16 głównych obszarów strategii: planowania, inwestycji oraz organizacji; turystyki krajowej; badań służących dalszemu rozwojowi regionów turystycznych; strategii transportu i infrastruktury; strategii promocji i marketingu; strategii edukacji; strategii jakości usług; strategii brandingu miast; strategii dywersyfikacji produktów turystycznych; strategii rehabilitacji istniejących obszarów turystycznych; rozwoju regionów turystycznych oraz rozwoju szlaków turystycznych; miast turystycznych oraz strefach ekoturystycznych. Ogólna wizja wynikająca ze *Strategii Rozwoju Turystyki Turcji na lata 2013-2023* zakłada, iż wraz z przyjęciem zrównoważonej turystyki turecka branża turystyczna zostanie doprowadzona do pozycji lidera w wykorzystaniu wskaźnika zatrudnienia i rozwoju regionalnego. Będzie to dowodem na to, iż Turcja staje się swoistą marką, głównym celem podróży w świecie turystycznym i ma szansę być jednym z pięciu krajów, które przyjmą największą liczbę turystów i uzyskają największe przychody z turystyki do 2023 r. Ministerstwo Kultury i Turystyki Turcji wyszczególniło kilkanaście poszczególnych konkretnych działań, które mają pomóc w osiągnięciu wyznaczonych celów, ułatwić i usprawnić realizację przedstawionej wizji.

Bezpośrednie odniesienie do wschodnich regionów Turcji w przyjętej *Strategii Rozwoju Turystyki Turcji na lata 2013-2023* odnaleźć można w dwóch rozdziałach dokumentu, odnoszących się do działań skierowanych na rozwój 9 regionów turystycznych oraz na rozwój 7 tematycznych szlaków turystycznych (mapa nr 2).

Mapa 2. Plan rozlokowania 9 regionów turystycznych i 7 tematycznych szlaków turystycznych na terenie Turcji.

Źródło: *Tourism Strategy of Turkey -2023*; Ministry of Culture & Tourism, Ankara 2007

Strategia rozwoju regionów turystycznych zakłada wykorzystanie turystyki jako narzędzia dla lokalnego i regionalnego rozwoju w ramach obszarów rozwoju turystyki obejmujących więcej miast przekształconych w destynacje turystyczne. Kluczowym czynnikiem dla rozwoju turystyki w skali kraju jest bez wątpienia zróżnicowanie infrastruktury transportowej z towarzyszącą temu procesowi poprawą jakości usług. W tym kontekście oczywistą potrzebą jest polepszenie dostępności do proponowanych obszarów rozwoju poprzez sieć lotnisk i poprawę połączeń lotniczych, odpowiednie rozporządzanie strukturami autostrad, sieci kolejowych oraz połączeń wodnych. Dlatego

głównym celem planu działania nie jest jedynie wspomaganie rozwoju, w ciągu najbliższych lat, miejsc docelowych dla turystyki masowej i przybrzeżnej, ale przede wszystkim wspieranie ich w rozwoju różnorodnych form turystyki, takich jak: turystyka wód termalnych, turystyka zimowa, turystyka kulturowa, turystyka kongresowa, ekoturystyka, turystyka religijna, turystyka kulinarna, czy też turystyka eventowa. Różnorodne aktywności turystyczne przewidziane dla rozwoju krajowego przemysłu turystycznego Turcji przygotowywane są w oparciu o standardy międzynarodowe, dotyczą śródlądowych obszarów wyselekcjonowanych obszarów, zaś ich dostępność jest całoroczna, a nie uzależniona od pór roku.

Wśród 9 specjalnie wyselekcjonowanych tematycznie regionów turystycznych znalazły się dwa projekty obejmujące obszary wschodniej Turcji: strefa turystycznego rozwoju obszaru kultury Urartu (ang. *URARTU Culture Tourism Development Zone*) oraz strefa turystycznego rozwoju obszaru GAP (ang. *GAP Culture Tourism Development Zone*). Strefa turystycznego rozwoju obszaru kultury Urartu obejmuje miejsca występowania zabytkowych budowli (domostw, świątyń, zamków itp.) powstałych w czasach starożytnego królestwa Urartu we wschodniej Anatolii. Strefa ta jest bogata w elementy kulturowe i historyczne oraz obejmuje miasta Van i Bitlis. Ma ona także potencjał dla turystyki przybrzeżnej i zimowej oraz przygotowywana jest na potrzeby przekształcania regionu w kulturową destynację turystyczną, zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej. Region powinien być zintegrowany z innymi rodzajami turystyki, gdyż wtedy destynacja jaką jest obszar królestwa Urartu ma szansę sprawnie funkcjonować w praktyce na szeroką skalę. Całość powinna zostać skojarzona także z odpowiednim podziałem gruntów związanych ze strefą turystycznego rozwoju oraz z nowymi inwestycjami w regionie, które z kolei przyczyniają się do wzrostu liczby obiektów noclegowych. W ramach projektów przewidzianych do realizacji w obrębie tych inwestycji zawierają się 2 pola golfowe przy kompleksach sportów wodnych w Ahlat i Van, dostępne statki rejsowe i statki dokujące do nabrzeża oraz przystań jachtowa. Ponadto, obecne powiązania regionu z regionem GAP i turystycznym szlakiem zimowym powinny wzmocnić rozwój tego regionu.

Strefa turystycznego rozwoju obszaru GAP to obszar obejmujący miasta i ich okolice, w których przede wszystkim przewidziany jest rozwój turystyki kulturowej, tj.: Adiyaman, Batman, Diyarbakir, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak. Drugim kierunkiem rozwoju tego obszaru jest skupienie się na kolejnych różnorodnych formach turystyki, począwszy od turystyki zdrowotnej poprzez turystykę młodzieżową, ekoturystykę oraz turystykę golfową, turystykę biznesową, aż po podróże w celu uprawiania takich aktywności sportowych jak: paralotniarstwo, trekking, sporty wodne, kajakarstwo, czy też birdwatching. Region będzie również wkładał wysiłek w rozwój na szeroką skalę kulturowo-religijnej turystyki w odniesieniu do innych rodzajów turystyki. W kontekście tym, cała kraina oraz środki składające się na strukturę kulturową obszaru w połączeniu z realizacją nowych projektów pozwolą na wzrost liczby obiektów noclegowych. Wreszcie, wzrost istniejących miejsc noclegowych w perspektywie kulturowo-religijnej turystyki zapewni dodatkowe możliwości dla grup turystycznych nastawionych na przyloty do regionów nadmorskich.

Zarówno ustawowe, jak i administracyjne uzgodnienia powinny być niezbędne dla zapewnienia samorozwoju przedstawionych powyżej dwóch stref rozwoju turystyki, tak aby tworzyły naturalnie wykreowane destynacje turystyczne, integralność inwestycji była przestrzegana, projekty realizowane, zaś nad całością czuwała instytucja zwana Unią Infrastrukturalną z udziałem przedstawicieli organizacji społecznych, samorządów, podmiotów prywatnych oraz przedsiębiorstw.

Kolejną strategią obejmującą swym zasięgiem regiony wschodniej Turcji jest strategia powstania tematycznych szlaków turystycznych, tzw. korytarzy. Zakłada ona opracowanie, poprzez rekultywację historycznych i naturalnych struktur terenu, tras turystycznych o ściśle określonych tematach. W wymiar turystyki od zawsze wpisany jest ruch społeczny, który to

ruch społeczny zapewniany jest w głównej mierze poprzez transport. Istnieją pewne szlaki w Turcji, które ze względu na ich bogactwo pod względem walorów przyrodniczych, historycznych i kulturowych powinny być zaprojektowane z turystycznego punktu widzenia. Potencjał turystyczny tych tras z założenia ma zostać doprowadzony do użyteczności w sposób planowy. Wschodnie obszary Turcji objęte tym projektem wchodzi w skład dwóch szlaków tematycznych: „Korytarza zimowego” oraz „Korytarza turystyki religijnej”. W ramach głównych celów odnoszących się do tej strategii wyszczególniono utworzenie i rozbudowę wzdłuż wyznaczonych korytarzy punktów docelowych; uruchomienie, rozwój oraz poprawę jakości zróżnicowanych form transportu; zapewnienie bazy noclegowej w postaci hoteli butikowych i pensjonatów, które będą świadczyć usługi o niskiej intensywności, wysokiej jakości, w okresie całorocznym.

„Korytarz zimowy” zawiera naturalne, kulturowe i historyczne atrakcje. Został on ustanowiony w ramach „Głównego Planu Turystyki Zimowej”, biorąc pod uwagę istniejące i potencjalne ośrodki turystyki zimowej w regionie obejmującym miasta Erzincan, Erzurum, Agri, Kars i Ardahan. Korytarz będzie powiązany z innymi atutami najbliższego otoczenia oraz różnorodnymi dodatkowymi formami turystyki. W Erzurum Konakli, regionach Gez jak i w otaczającym sąsiedztwie – w miastach Erzincan, Erzurum, Agri, Kars i Ardahan – utworzone zostaną wiosenne centra balneoterapii, a także nowe obiekty noclegowe. Dzięki wykorzystaniu historycznej struktury miasta znajdującej się w centrach Kars i Sarikamis jako kwatery noclegowe powinny zostać wykorzystane już istniejące obiekty odpowiednio odrestaurowane, o podwyższonej jakości usług i polepszonych warunkach zakwaterowania niż są obecnie – poprawie zarówno w kwestii przestrzeni jak i ilości łóżek – dopasowane odpowiednio do potrzeb turystyki zimowej, kulturowej, termalnej oraz miejskiej.

„Korytarz turystyki religijnej” obejmuje osiedla miejskie Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa i Mardin, z miastem Tarsus ustanowionym jako początkowy punkt. Na szlaku tego korytarza plany przewidują budowę kilkupasmowej autostrady łączącej Tarsus z Mardin. Dzięki realizacji tych planów przewiduje się wzmocnienie dostępności do tych obszarów, a w związku z tym pozytywne zmiany w preferencjach podróży i wzrost liczby turystów odwiedzających ten region kraju, zarówno w ramach pobytu kilku, jak i kilkunastodniowego. Ponadto, kolejnym uważanym za niezbędny krokiem jest połączenie komunikacyjne pomiędzy miastami Diyarbakır i Siirt, w dwóch położonych naprzeciwko siebie miejscowościach, tuż przy głównej linii kolejowej, które obecnie kończy się w mieście Şanlıurfa. Historyczne budynki znajdujące się w obrębie „Korytarza turystyki religijnej” zostaną odrestaurowane, by móc posłużyć jako pensjonaty, dodatkowo zaś podjęte zostaną pewne ustalenia wspomagające małe, samodzielne bądź rodzinne hotele. Region jest gospodarzem różnego rodzaju planowanych i realizowanych już w chwili obecnej działań, mających na celu poprawę istniejących obiektów noclegowych w zakresie ich pojemności.

Programem odnoszącym się również bezpośrednio do rozwoju turystyki we wschodniej Turcji jest niezależny projekt GAP (tr. *Güneydoğu Anadolu Projesi*) – **Projekt Południowo-Wschodniej Anatolii**. Jest to wielosektorowy, długoterminowy plan mający na celu zrównoważony rozwój tego regionu. Jego celem jest wyeliminowanie różnicy w rozwoju Turcji południowo-wschodniej w porównaniu z resztą kraju poprzez podniesienie poziomu życia oraz poziomu dochodów lokalnej ludności. Projekt obejmował pierwotnie swoimi ramami 75 000 km² w 9 prowincjach Turcji, położonych w dolinie Tygrysu i Eufratu oraz równinach Górnej Mezopotamii. Prowincje, których dotyczy obecnie GAP to m.in.: Adiyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa i Şırnak, Van, Malatya. Początkowo projekt dotyczył planów irygacji i budowy elektrowni wodnych na rzekach Tygrys i Eufrat, jego budżet stanowił 32 mld USD. W latach 80. XX w. projekt zatoczył szersze kręgi, obejmując rozwój infrastruktury miejskiej i wiejskiej, rolnictwa, edukacji i zdrowia. Jego celem jest przywrócenie życia północnym ziemiom Żyznego Półksiężycy, zaś sam projekt jest jednym z najważniejszych projektów gospodarczych

na świecie. Największe znaczenie ma planowana budowa 22 zapór i 19 elektrowni wodnych. W sercu projektu znajduje się Zapora Atatürka, trzecia największa w swoim rodzaju na świecie. Do 2005 r. działało już osiem elektrowni wodnych i trwała budowa zapór. Plany ujarzmienia energii Tygrysu i Eufratu miał już założyciel nowoczesnego państwa tureckiego - Atatürk. Obecnie rząd turecki ma zamiar ożywić i dokończyć długo już ciągnący się projekt. Jego zakończenie zapewni Turcji bezpieczeństwo energetyczne, a dodatkowo wytrąci rebeliantom kurdyjskim z rąk mocny argument – dotyczący zacofania regionu i biedy jego mieszkańców. Z drugiej jednak strony plany rządu grożą zatopieniem ruin starożytnego miasta Hasankeyf [www.allaboutturkey.com/gap.htm].

Projekt Południowo-Wschodniej Anatolii [Eastern Anatolian Project – Master Plan 2000, ss. 416-447] w dużej mierze skupia się na rozwoju turystyki w tej części kraju proponując kilka projektów, które przyczynić się mogą do promocji tego obszaru oraz rozkwitu na jego terenie ożywionego ruchu turystycznego. W porównaniu do ogólnej *Strategii Rozwoju Turystyki Turcji na lata 2013-2023* prezentuje on dość szczegółowy program działania. Do tej pory nie było odpowiedniego poziomu rozwoju w sektorze turystyki w regionie GAP, mimo różnych jego zasobów naturalnych i kulturowych. Taka sytuacja spowodowana była m.in. przez względnie duże odległości do krajowych i zagranicznych ośrodków, które generują popyt turystyczny, a także ze względu na działania terrorystyczne obejmujące te tereny w latach 1980-1990. Ten stan rzeczy ulega jednak zmianie i sukcesywnie można obserwować coraz bardziej ożywiony ruch turystyczny w prowincjach objętych projektem GAP.

Względnie duża odległość regionu od innych centrów turystycznych kraju była jedną z bezpośrednich przyczyn przygotowania tego niezbędnego planu turystycznego, w którym jako główny środek transportu do miejsc docelowych z ważniejszych ośrodków turystycznych kraju znajdujących się poza obszarem projektu wskazuje się transport lotniczy. Projekt przewiduje przede wszystkim:

- plany organizacji wycieczek o zróżnicowanej długości pobytu – od wycieczek trzydniowych do kilkunastodniowych obejmujących takie ośrodki turystyczne jak: Van, Malatya, czy też Erzurum;
- rozwój turystyki zimowej w Erzurum i podregionach;
- ustanowienie góry Ararat jako obszaru objętego ochroną w ramach parku narodowego oraz odpowiednie zagospodarowanie otaczających terenów;
- organizację odpowiedniego zaplecza infrastruktury turystycznej i paraturystycznej na trasach przebiegu okolicznych dróg, aby zaspokoić popyt generowany przez ruch tranzytowy na autostradzie Agro-Erzincan.

Ponadto regiony wschodniej Turcji dają duże możliwości w zakresie wykorzystania sportów wodnych i górskich, turystyki termalnej i ekoturystyki. Plan przewiduje zarówno ogólny rozwój turystyki oraz jej promocję (poprzez m.in. tworzenie solidnego zaplecza punktów informacji turystycznej w ważniejszych ośrodkach miejskich oraz szkolenia kadry obsługującej ruch turystyczny, przewodników itp.) jak i również konieczność renowacji i pielęgnacji dóbr kultury stanowiących dziedzictwo kulturowe regionu, dlatego też kładzie szczególny nacisk na rozwój w tym kierunku. Turystyka jest sektorem, który generuje wysoki poziom zatrudnienia, przy stosunkowo niskim poziomie inwestycji. Pod warunkiem, że plan rozwoju turystyki w regionie zostanie opracowany zgodnie z przyjętymi założeniami, sama turystyka powinna przyczynić się w znacznym stopniu do rozwiązania problemu bezrobocia w regionie.

W ramach podsumowania dotychczasowego poziomu rozwoju turystyki sporządzony został raport specjalny prezentujący potencjał turystyczny regionu objętego projektem GAP. Ministerstwo Turystyki przygotowało inwentaryzację turystyczną prowincji objętych obszarem projektu, określając przy tym również obszary o dużym potencjale rozwoju według różnorodnych rodzajów turystyki. Według przygotowanego raportu, na obszarze objętym

projektem GAP trzynastu z szesnastu prowincji posiada potencjał dla turystyki kulturowej. Są to następujące prowincje: Ağrı, Bayburt, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdir, Kars, Malatya, Muş oraz Van. W każdej z tych prowincji wskazano poszczególne obiekty i miejsca wpisujące się w ramy jednej z trzech kategorii: obiekty związane z turystyką religijną (m.in. góra Ararat; meczety, medresy oraz miejsca kultu w najważniejszych ośrodkach prowincji; ruiny kościołów w Ani, wyspa Akdamar na jeziorze Van), obiekty znajdujące się na trasie Jedwabnego Szlaku (m.in. pałac Ishak Paşa, liczne karawanseraje i pozostałości historycznych osady znajdujących się na trasie szlaku) oraz relikty starożytnych miast (m.in. Patnos, Ani, starożytne miasto i podziemne miasto Aydıntepe, pozostałości miast urartyjskich).

7. Sugerowany model turystyki kulturowej we wschodniej Turcji

Wschodnia Turcja jest idealnym regionem turystycznym dla osób pragnących poprzez podróżowanie dogłębniej poznawać świat i jego różne oblicza, odkrywać nieodkryte jeszcze przez wszystkich urokliwe zakątki globu. Destynacja ta dla przeciętnego Europejczyka jest możliwością ucieczki od splendoru wielkich miast i życia w ciągłym biegu. Pozwala ona na względne wyciszenie się, odizolowanie od rutyny dnia codziennego oraz na zaspokojenie potrzeb poznawczych ciekawych świata i żądnych przygód turystów, którzy poprzez podróżowanie realizują swoje pasje i potrafią czerpać z tego daleko idące korzyści oraz satysfakcję. Turyści wybierający ten kierunek nie chcą wpisywać się w sztywne ramy programów oferowanych im przez popularne biura podróży, realizujących na szeroką skalę turystykę masowego zwiedzania. Dlatego też niewątpliwie najlepszymi odbiorcami tej destynacji turystycznej są turyści kulturowi, zaś jedną z najbardziej dogodnych dla nich form podróżowania stanowi turystyka trampingowa lub też jej specyficzna odmiana – backpacking. Wpisanie turystyki kulturowej w ramy wyjazdu trampingowego może być interesującą i oryginalną inicjatywą wykreowania nowej formy turystyki, która byłaby odzwierciedleniem turystyki alternatywnej i mogłaby funkcjonować w oficjalnym nazewnictwie turystycznym jako „trampingowa turystyka kulturowa”.

Turysta kulturowy podróżujący po wschodzie kraju, w wyniku podjętej samodzielnie decyzji wynikającej z wysublimowanych potrzeb nim kierujących, podejmuje się raczej podróżowania w pojedynkę, z partnerem (głównie jako backpacker) lub w małej grupce (wyjazd trampingowy), stanowiącej najczęściej krąg znajomych ludzi o podobnych sobie zainteresowaniach. Taka forma podróżowania zalecana jest również ze względów bezpieczeństwa, wynikających ze specyficznego charakteru tej części Turcji, którą stanowią tereny aktywne sejsmicznie oraz ziemie nieoficjalnie nazywane tureckim Kurdystanem. Dlatego też turyści podróżujący do tych regionów muszą brać pod uwagę ewentualne ryzyko wiążące się z wyjazdem w te strony: możliwość występowania silnych trzęsień ziemi oraz zamieszek ulicznych lub nawet zamachów terrorystycznych, przeprowadzanych przez bojówki PKK walczące o niepodległość Kurdystanu, co może doprowadzić w następstwie do podjęcia działań zbrojnych tureckich żołnierzy tam stacjonujących. Prawdopodobieństwo takich zjść jest jednak znacznie mniejsze niż w przeszłości, gdyż sytuacja społeczno-polityczna w tej części kraju jest sukcesywnie stabilizowana przez władze państwa. Mimo wszystko, turyści podróżujący indywidualnie lub w bardzo małych grupach z zasady mniej rzucają się w oczy, nie przykuwają aż tak uwagi, ponadto są bardziej mobilni, zaś nie porozumienia między nimi jest znacznie trwalsza niż w przypadku licznych grup turystów masowych, w związku z tym potrafią zorganizować się i działać znacznie szybciej i są gotowi podjąć dużo sprawniej zdecydowane kroki w razie wystąpienia niebezpieczeństwa. Z drugiej jednak strony w przypadku sugerowanej formy podróżowania po wschodniej Turcji w ramach trampingowej turystyki kulturowej, element ryzyka i przygody jest jednym z głównych motywów uczestnictwa w takich wyprawach. Tego typu turyści rozważnie planują przebieg swojej podróży – posiadają oni dobry poziom wiedzy ogólnej, są do wyjazdu merytorycznie

przygotowani, nie wybierają tego rodzaju podróży w wyniku panującej mody, ale w związku z zainteresowaniami, pasjami i wewnętrzną naturalną potrzebą. Są to ludzie gotowi zmierzyć się z większą i poważniejszą dawką kultury, aniżeli ma to miejsce przy innych rodzajach turystyki, pragną poznawać i doświadczać oraz wewnętrznie wzbogacać się, równocześnie rezygnując z luksusowych, drogiej form podróżowania i zakwaterowania na rzecz jak najtańszych rozwiązań, które jednocześnie znoszą typowe dla turystyki masowego zwiedzania bariery „turysta – tubylec” i pozwalają turyście chociaż w pewnym stopniu poczuć się jak tubylec [Kultura i turystyka – wspólnie zyskać! 2009, ss. 83-84]. Nieukrywaną radość sprawia im możliwość obserwowania, bez pośpiechu, mieszkańców wykonujących swoje codzienne obowiązki, zaś najwięcej uroku dla turysty kulturowego mają małe miasteczka i często nieodkryte skarby kultury, a nie wielkość i sława miast. W związku z wyjątkowym charakterem wschodniej Turcji, turyści podróżujący po tych rejonach nie powinni mieć nic przeciwko korzystaniu z lokalnych środków transportu, czy też z autostopu, jeżeli dzięki temu będą mogli się przedostać w niezwykle i niedostępne w inny sposób miejsca. Ciekawą formą podróżowania dla odważnych turystów może być również turystyka rowerowa lub motocyklowa. Osoby bardziej wymagające, nie do końca pewne samodzielnego poruszania się po terenach wschodniej Turcji, dla których komfort i bezpieczeństwo podróży są sprawą priorytetową, mogą natomiast skorzystać z usług lokalnych biur podróży i organizacji turystycznych, oferujących m.in. indywidualny transport z prywatnym kierowcą, który jednocześnie pełni funkcję przewodnika na odwiedzanych obszarach.

Turysta kulturowy, decydujący się na podróż do wschodniej Turcji, skorzystać może z różnorodnych specjalistycznych form turystyki kulturowej. W związku z wielowiekową i niezwykle bogatą historią tych terenów, których ziemia nosi liczne ślady minionych cywilizacji i społeczności, na szczególną uwagę zasługują formy turystyki dziedzictwa kulturowego, m.in. turystyka chronionego dziedzictwa oraz jej tematyczne odmiany, takie jak turystyka archeologiczna, turystyka do obiektów i miejsc zabytkowych, turystyka muzealna, tanatoturystyka; a także turystyka historyczna, która pozwoli prześledzić burzliwe losy mieszkańców wschodnich rubieży tureckich. Turystyka archeologiczna, zwana także archeoturystyką obejmuje zwiedzanie wykopalisk i stanowisk archeologicznych, takich jak np. w Yesemek, czy też Göbekli Tepe oraz wielu innych miejsc, w których prowadzone były lub wciąż są prace archeologiczne, związane m.in. z odkrywaniem kolejnych pozostałości po państwie Urartu; a także spotkania z archeologami. Z tą formą turystyki bardzo mocno związane są również dwie kolejne: tanatoturystyka (poszukiwanie starożytnych kurhanów, sarkofagów, nagrobków, mauzoleów; np. kompleks świątynno-sepulkralny na szczycie Nemrut Dağı; odwiedzanie lokalnych cmentarzy muzułmańskich, miejsc zbiorowych śmierci np. w wyniku kataklizmów – trzęsienia ziemi w 2011 r. w prowincji Van) oraz turystyka muzealna. W muzeach, występujących przede wszystkim w większych miastach wschodniej Turcji, chronione i prezentowane są liczne zabytki ruchome, m.in. kolekcje zbiorów archeologicznych, a także przedmioty związane z kulturą ludową, obrządkami religijnymi, rzemiosłem artystycznym itp. (np. muzea w Mardin, Van). Są to zazwyczaj muzea regionalne. W ramach strategii rozwoju turystyki na terenach objętych projektem GAP planowana jest rozbudowa i unowocześnienie istniejących już muzeów oraz utworzenie kolejnych większych, zawierających bogate kolekcje i wyposażonych w multimedialne urządzenia. Plany te dotyczą m.in. Muzeum Regionalnego w Erzurum, Muzeum Miejskiego Ani, czy też utworzenia multimedialnego centrum edukacyjnego w Malatyi, dotyczącego wpisanego na listę UNESCO kompleksu Nemrut Dağı. Istotna dla turysty kulturowego jest również propozycja turystyki do obiektów i miejsc zabytkowych, tj. do powszechnie występujących w tej części kraju pozostałości po średniowiecznych zamkach, cytadel (*kale*), murów obronnych, pałaców, medres, meczetów, kościołów, klasztorów, karawanseraji itp.; zarówno do zabytków znajdujących się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego

i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, jak i do obiektów będących na razie propozycjami, znajdującymi się na tzw. wstępnej liście.

Duży potencjał rozwoju mają również formy turystyki kulturowej odnoszące się zarówno do turystyki dziedzictwa kulturowego, jak i do kultury współczesnej. Dla turysty, którego główną motywacją podróży jest pragnienie doświadczenia kontaktu i interakcji z lokalnymi społecznościami, pragnienie sprawdzenia jak żyją inni, interesującą i odpowiadającą jego oczekiwaniom formą będzie turystyka etniczna oraz zawierająca się w niej etnoturystyka. Podczas swojej podróży turysta kulturowy będzie mieć możliwość bezpośrednich spotkań z przedstawicielami grup etnicznych i narodowych, które na terenach wschodniej Turcji występują m.in. w postaci narodowych mniejszości Kurdów oraz Ormian. Specjalistyczną formą turystyki etnicznej, realizowaną również na tych obszarach może być turystyka językowa, czyli nauka języka, w tym przypadku tureckiego lub też kurdyjskiego. Ucząc się języka, turysta poznaje ludzi, którzy się nim posługują, obcuje z ich kulturą, poszerza wiedzę na temat ich życia, poznaje lokalną tradycję, osobliwości kuchni i wiele innych aspektów ich codzienności oraz zwyczajów. Z tym z kolei związana jest także kolejna forma – turystyka regionalna i lokalna do wsi (turystyka kultury ludowej) oraz małych miast. Dla turysty, który nie jest w stanie poświęcić zbyt wiele czasu na zwiedzanie rozległych obszarów wschodnich rubieży tureckich dobrą propozycją są podróże do większych miast tego regionu w ramach miejskiej turystyki kulturowej, tj. Diyarbakır, Malatya, Van, Erzurum, Gaziantep, Elazığ, Mardin, Şanlıurfa, do których bardzo łatwo dotrzeć transportem lotniczym. Taki wyjazd dostarczy turyście nowych informacji o danych regionach i ich mieszkańcach, by ten mógł wyrobić sobie choćby częściowy pogląd o tej części kraju. Turysta kulturowy zdobędzie nowe doświadczenie, a także zaspokoi kulturowe potrzeby, pozna specyficzne atrakcje kulturowe, tj. zabytki i obszary dziedzictwa, różnorodne formy manifestacji artystycznej i kulturalnej, usłyszy ciekawe, najczęściej nigdzie nieopisane historie związane z miastami i ich mieszkańcami, dotrze do miejsc „mających swoją duszę” – w pewien sposób innych i niezwykłych, będących swego rodzaju osobliwością kulturową. Ciekawą formą turystyki kulturowej wschodniej Turcji jest również turystyka religijna oraz turystyka pielgrzymkowa, obejmujące wyjazdy do miejsc kultu religijnego oraz obiektów sakralnych, miejsc związanych z działalnością świętych i wydarzeniami religijnymi, a także spotkania z wyznawcami danych religii. We wschodniej Turcji będzie to przede wszystkim poznawanie najbardziej powszechnej religii muzułamskiej, ale także styczność z wyjątkowymi, jednymi ze starszych religii świata: z jazydyzmem, wyznawanym przede wszystkim przez naród kurdyjski oraz z Syryjskim Kościołem Ortodoksyjnym, którego wyznawcy zamieszkują przede wszystkim prowincję Mardin, a którego piękne monastyny podziwiać można na nieodległej „Równinie Sług Bożych”. Turysta pragnący zgłębić wiedzę na temat wydarzeń religijnych i działalności świętych podąży do tzw. ziemi proroków – do Şanlıurfa, Harranu i okolic, których historia związana jest z osobami proroków nie tylko islamu, ale także świata chrześcijaństwa: Abrahama i Hioba; dotrze także do Araratu, by tam być może samodzielnie podjąć się poszukiwań biblijnej arki Noego [Buczowska 2008, ss. 46-57, 81-83].

Zakończenie i wnioski

Rozpatrując rozwój turystyki w Turcji należy zwrócić szczególną uwagę na niedoceniany i nieodkryty jak dotąd w pełni potencjał drzemący we wschodnich rubieżach kraju. Podczas gdy zachodnie regiony państwa są już w pełnym stopniu skomercjalizowane, głównie poprzez duże natężenie ruchu turystycznego i związaną z nim turystykę masową, do wschodniej części kraju docierają tylko nieliczni turyści, pragnący odciąć się od utartej zasady „3xS”. Wschodnia Turcja jest *interesującą* destynacją dla turysty kulturowego, który potrafi docenić różnice kulturowe pomiędzy społecznościami, ma świadomość konieczności dbania o środowisko i zastane dziedzictwo. Mniej rozwinięte gospodarczo wschodnie tereny

zachwycają krajobrazem – nie spotyka się tu poetek plastikowych torebek ani hotelowych molochów. Anatolia Wschodnia i Południowo-Wschodnia zaskakują cudownymi widokami rozpościerającymi się przed turystą ze szczytów górskich, rozległymi równinami, jeziorami i rwącymi rzekami. Ten region Turcji jest inny niż zachodnie i południowe wybrzeże kraju. Krajobrazy są tu bardziej surowe, klimat zdecydowanie ostrzejszy. Pięknie ukształtowany krajobraz stepowo-górski stanowi niezaprzeczalnie wartość kulturową dla mieszkających na tych obszarach społeczeństw. Niezaznaczone na mapie i nieopisane w przewodniku ruiny średniowiecznych ruin, gościnni i przyjaźni, choć małowolni mieszkańcy, ciekawskie dzieci bawiące się kamieniami, wiejskie życie czy też półkoczowniczy tryb życia prowadzony jeszcze przez niektórych – to wszystko składa się na prostotę i zwyczajność, których próżno szukać w typowych pakietach imprez masowych oferowanych turystom przez większość biur podróży, ale także coraz trudniej odnaleźć również w codziennym życiu, gdzie czas i pieniądź są najważniejszymi wyznacznikami poziomu i jakości życia. Dlatego też, paradoksalnie to właśnie prostota i zwyczajność, których można doznać podróżując do wschodniej Turcji, stają głównymi motywami podróży i w pewnym wymiarze również swoistą atrakcją turystyczną. Turysta kulturowy będzie zachwycony zastanym dziedzictwem kulturowym wynikającym z wielowiekowej historii tych terenów oraz bogatą kulturą nie tyle samych Turków, co przede wszystkim zamieszkujących ten obszar Kurdów.

W opinii przeciętnego Europejczyka wschód Turcji to jeden z najniebezpieczniejszych zakątków świata, który nie ma do zaoferowania nic godnego uwagi, a znany jest jedynie z podawanych w różnego rodzaju mediach informacji nt. silnych trzęsień ziemi lub kolejnych ataków terrorystycznych bojówek PKK. Nawet sami Turcy nie uważają tej części kraju za szczególnie interesującą i nie polecają wycieczek w te rejony. Bardziej zainteresowani wiedzą jednak, iż sytuacja społeczno-polityczna dotycząca terenów tureckiego Kurdystanu jest sukcesywnie stabilizowana. Liczba ataków terrorystycznych w porównaniu do tych z lat 1980-1990 znacząco spadła, a prawdopodobieństwo takiego aktu terroru jest takie same jak w innej części kraju. Poza tym na terenach tych zauważyć można wzmoczoną działalność policji i wojska, co z punktu widzenia turysty przekłada się na poczucie bezpieczeństwa. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku występowania trzęsień ziemi, które pojawiają się również w innych, bardziej popularnych częściach Turcji, dlatego też zawsze przed wyjazdem do tego kraju należy przygotować się na taką ewentualność.

Ciekawą i jedną z najbardziej dogodnych form podróżowania po wschodnich rubieżach tureckich stanowić może – wpisana w ramy turystyki kulturowej – turystyka trampingowa lub też jej specyficzna odmiana, czyli backpacking. Turysta kulturowy w wyniku podjętej samodzielnie decyzji wynikającej z wysublimowanych potrzeb nim kierujących, podejmie się raczej podróżowania w pojedynkę, z partnerem lub w małej grupce. Dzięki temu będzie czerpać większą przyjemność z aktu odkrywania, co wzbudzi w nim poczucie satysfakcji i pewnej wyjątkowości, stanowić będzie o wiele ważniejsze i cenniejsze doświadczenie niż tzw. „zaliczanie” kolejnych zabytków w ramach wyjazdów masowych. W odniesieniu do sugerowanego modelu turystyki pokusić się można o wprowadzenie nowego pojęcia „trampingowej turystyki kulturowej” jako najtańszej formy turystyki kulturowej, we wszystkich aspektach odpowiadającej wyjątkowej specyfice wschodniej Turcji jako regionu turystycznego i będącej jednocześnie ze względu na swój mało inwazyjny charakter najlepszą, najbezpieczniejszą i przynoszącą najwięcej korzyści formą podróżowania w tej części kraju – interesującym przykładem turystyki alternatywnej.

Wciąż nieodkryte i niedocenione przez wszystkich wschodnie regiony Turcji, dzięki swojemu ogromnemu potencjałowi wyrażonemu w licznych walorach kulturowych, mogą stanowić swego rodzaju „mekkę” dla nienasyconych podróżami, chłonnych wiedzy, nowych doświadczeń i przede wszystkim przygody turystów kulturowych. Należy jednak pamiętać, iż o ten potencjał powinno się cały czas dbać, poprzez szacunek dla zastanego materialnego

i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stosowanie się do zasad zrównoważonego rozwoju oraz wspieranie lokalnych mieszkańców.

Bibliografia

- Buczowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF Poznań
- Buczowska K., *Turysta kulturowy – klient nietuzinkowy*, 2009, [w:] Stasiak A. (red.) *Kultura i turystyka – wspólnie zyskać!*, Wyd. WSTH, Łódź
- Eastern Anatolia Project – Master Plan*, 2000, T.R. Prime Ministry, State Planning Organization, Ankara
- Gaworecki W., 2007, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
- Giedz M., 2002, *Węzeł kurdyjski*, Wyd. Akademickie DIALOG, Warszawa
- Kafarski J., Manasterska T., 2009, *Charakterystyka typowych grup turystycznych obsługiwanych przez pilotów*, [w:] Gołembski G. (red), *Vademecum pilota grup turystycznych*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
- Lewandowska M., 2012, *Niedoceniany potencjał turystyczny wschodnich regionów Turcji w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej*, Poznań
- Matkowska A. (red), 1995, *Twój przewodnik Michael's. Turcja*, red. A. Matkowska, Wyd. EUROPA, Wrocław
- Popko M., 1971, *Turcja*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa
- Popko M., 1999, *Ludy i języki starożytnej Anatolii*, Wyd. Akademickie DIALOG, Warszawa
- Szymańska M. (red), 2007, *Turcja*, Wyd. Globtroter, Warszawa
- Tourism Strategy of Turkey -2023*; Ministry of Culture & Tourism, Ankara 2007.
- Tourism Strategy of Turkey -2023*; Ministry of Culture & Tourism, Ankara 2007 (tłum. własne).
- Willman A. (red.), 2003, *Praktyczny przewodnik. Turcja*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała
- Willman A. (red.), 2005, *Podróże marzeń. Turcja. Biblioteka „Gazety Wyborczej”*, Wyd. Mediaprofit, Warszawa
- Wiza A., 2007, „Backpacker”, *turysta czy podróżujący?* [w:] Kazimierzak M. (red.), *Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie*, Poznań
- www.allaboutturkey.com/gap.htm (data dostępu 10.01.2012 r.)
- www.arsobatravel.pl/ (data dostępu: 01.03.2012r.)
- www.backpacking.com.pl/ (data dostępu: 01.03.2012r.)
- www.koeri.boun.edu.tr/scripts/lasteq.asp (data dostępu: 07.01.2012 r.).
- www.stosunkimiedzynarodowe.info/kraj,Turcja,problemy,Kurdowie (data dostępu:20.01.2012r.).
- www.tolerancja.pl/?kurdystan-turecki-wprowadzenie,167 (data dostępu: 19.01.2012 r.).
- www.tolerancja.pl/?petycja-kurdow-z-turcji,170 (data dostępu: 19.01.2012 r.).
- www.turcjawandalach.pl/ (data dostępu: 16.02.2012 r.).
- www.whc.unesco.org/en/tentativelists/1406/ (data dostępu: 14.04.2012 r., tłum. własne).
- www.whc.unesco.org/en/tentativelists/5725/ (data dostępu: 14.04.2012 r., tłum. własne).
- www.whc.unesco.org/en/tentativelists/5732/ (data dostępu: 14.04.2012 r., tłum. własne).

Dodatkowe strony internetowe:

- www.altreligion.about.com
- www.archeowiesci.pl
- www.encyklopedia.pwn.pl
- www.flickrhivemind.net
- www.globtroter.pl
- www.msz.gov.pl
- www.odyssei.com
- www.polskieradio.pl
- www.psz.pl
- www.stosunki.pl
- www.turcja.org.pl

Underestimated tourist potential of the eastern regions of Turkey in terms of cultural tourism development

Key words: Eastern Turkey, tramping, backpacking, cultural tourist attractions, cultural tourism

Abstract

The main objective of this article is to estimate the cultural tourism potential in the eastern region of Turkey and to assess the real opportunities for its development. The research hypothesis is: eastern regions of Turkey are the perfect tourist destination for practicing many forms of cultural tourism.

The article provides basic information about geography, history, politics and socio-economic situation of Turkey's eastern regions. The author describes selected values and tourist attractions that make up the unique and rich cultural heritage of the area. Moreover, the article presents the terminology of the specialized forms of travel: tramping tourism and backpacking. It also discusses the current state of cultural tourism in these areas and the prospects for its development.

Conclusion is as follows: eastern regions of Turkey have a very large, yet only partially used, tourist potential in the development of cultural tourism.